

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא
ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל

עורכים-אורחים:
פרופ' ענת זעירא, ד"ר שלהבת עטר-שוורץ ופרופ' רמי בנבנישתי

כרך כ' • גיליון 36
טבת תשע"ג – דצמבר 2012

יוצא לאור על ידי:

אנאר

"אפשר" – עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

בשיתוף עם:

המכללה האקדמית בית ברל
בית הספר לחינוך
החוג לקידום נוער

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים
האגף לנוער צעירים ושירותי תקון

תפקוד התנהגותי ורגשי של ילדים ובני נוער בפנימיות רווחה: תרומתם של מאפיינים אישיים, קרבנות לאלימות והערכת האקלים החברתי בפנימייה

שולמית פינצ'ובר ושלהבת עטר-שוורץ

תקציר

המחקר בחן את תפקודם ההתנהגותי והרגשי של 1,314 מתבגרים (גילאי 11–19) ששהו ב-32 פנימיות שיקומיות וטיפוליות באחריותו של משרד הרווחה. זאת באמצעות משתנים אישיים של החניך ומשפחתו (גיל, מגדר, השתייכות תרבותית ותדירות הקשר עם ההורים הביולוגיים) ומשתנים הקשורים בחוויית השהות בפנימייה (קרבנות לאלימות מצד חניכים אחרים בפנימייה והאקלים החברתי בפנימייה). איסוף הנתונים התבצע באמצעות שאלונים מובנים, אנונימיים, למילוי עצמי. מן הממצאים עלה כי בנות, חניכים צעירים יותר וחניכים בפנימיות במגזר היהודי דיווחו על קשיים רבים יותר מבנים, חניכים בוגרים וחניכים בפנימיות במגזר הערבי. נוסף על כך, תפקודם של חניכים שדיווחו על קרבנות רבה יותר לאלימות מצד חניכים אחרים, נמצא בעייתי יותר. כמו כן, נמצא שככל שהחניך העריך את צוות הפנימייה כתומך יותר ונוקשה פחות, הביע שביעות רצון גבוהה יותר מהחיים בפנימייה והעריך את החניכים האחרים כחברותיים יותר ובעלי בעיות התנהגות מעטות יותר, תפקודו ההתנהגותי והרגשי היה טוב יותר. המחקר מאפשר איתור קבוצות של חניכי פנימיות הנמצאים בסיכון לתפקוד בעייתי, והוא מדגיש את החשיבות של הפניית משאבים ממוקדים להתמודדות עם אלימות בין חניכים ולשיפור האקלים החברתי בפנימיות.

מילות מפתח: השמה חוץ-ביתית, פנימיות רווחה, ילדים בסיכון, תפקוד התנהגותי ורגשי, אקלים חברתי, אלימות

מבוא

מן הספרות המחקרית עולה, באופן עקבי, כי ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית לילדים בסיכון סובלים משמעותית מקשיים רבים יותר בתפקודם ההתנהגותי, הרגשי, החברתי והלימודי, מאשר בני גילם שגדלו בבית הוריהם הביולוגיים (למשל דולב וברנע, 1996; המועצה לשלום הילד, 2010; Attar-Schwartz, 2008, 2009; Connor et al., 2004; Heflinger, Simpkins & Combs-Orme, 2000; Hukkanen,

* המחברות מבקשות להודות לבני הנוער, לאנשי הצוות ולמנהלי הפנימיות שחלקו עמן את זמנם ואת הידע שלהם ושסייעו להוציא את המחקר לפועל. תודות מיוחדות שלוחות לשירות לילד ולנוער במשרד הרווחה, ובמיוחד למר בנצי בראנץ, מר צביקה הויזליק וגב' יעל דורי, על שיתוף הפעולה והסיוע בשלבי המחקר השונים.

Sourander, Bergorth & Piha, 1999; McCann, James, Wilson & Dunn, 1996; Meltzer, Gatward, Corbin, Goodman & Ford, 2003; Richardson & Lelliott, (2003; Rutter, 2000; Thompson & Fuhr, 1992).

פגיעות גבוהה זאת של ילדים בהשמה חוץ-ביתית לקשיים בתפקוד מוסברת בדרך כלל באמצעות ההיסטוריה שלהם, הכוללת פעמים רבות טיפול הורי לא נאות וחוויות כואבות. מעבר לכך, קיים סיכון נוסף לתפקודם של ילדים אלה, מעצם שהותם במסגרת מוסדית שהיא מסגרת מרובת מטפלים ומרובת ילדים (Barter, Renold, Berridge & Cawson, 2004). עם זאת, חשוב לציין כי המחקרים הקיימים חשפו גם כי בין הילדים בהשמה קיימת שונות משמעותית בתפקוד. כך, בעוד שחלקם מתפקדים בטווח הנורמלי, אחרים סובלים מבעיות חמורות ונופלים בטווח הקליני של תפקוד פסיכו-סוציאלי (ראו עטר, 2006). הטרוגניות זאת דורשת בדיקה מעמיקה של הגורמים האישיים ושל גורמים הקשורים לחוויות במסגרת ההשמה, המבחינים בין החניכים ברמת הקשיים שלהם.

המחקר הנוכחי נועד לבחון קשת מאפיינים הקשורים לחניכים (מגדר, גיל, השתייכות תרבותית, תדירות הקשר עם ההורים ומשך השהות במוסד) והקשורים לחוויות השהות שלהם במוסד (קרבנות לאלימות מצד חניכים אחרים והערכת האקלים החברתי במוסד), שיכולים להסביר את השונות בתפקודם. ממצאים אלו עשויים לסייע הן בזיהוי קבוצות הנמצאות בסיכון לתפקוד פסיכו-סוציאלי בעייתי, והן בעיצוב מדיניות ופרקטיקה שתסייענה בטיפול בקבוצות הסיכון ובהפחתת חלק מגורמי הסיכון.

מרבית הספרות העוסקת בתפקודם של ילדים ובני נוער בפנימיות מתמקדת בקשרים בין מאפיינים אישיים של החניך ובין תפקודו, ומיעוטה מתייחס למאפיינים הקשורים לחוויות החניך בסביבה החוץ-ביתית (ראו דיון בנושא אצל Attar-Schwartz, 2008, 2009). המחקר הנוכחי הונחה על ידי התאוריה האקולוגית, שפותחה על ידי ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979). התאוריה רואה את מאפייני האדם, את סביבתו ואת האינטראקציות ביניהם כמכלול גורמים המשפיעים על תפקודו של האדם. כמו כן, המחקר נעזר בהיבטים שונים בתאוריית ההתקשרות, לשם הבנת חשיבותם של הקשרים בין צוות הפנימייה לחניכים כמו גם בין החניך ומשפחתו הביולוגית (Bowlby, 1952; Howes, 1999; Meltzer et al., 2003; Steward & O'Day, 2000). נקודת מבט אינטרגרטיבית זו מאפשרת את בחינת והבנת הגורמים האישיים והמשפחתיים של הילד כקשורים לתפקודו ההתנהגותי והרגשי וגם היבטים הקשורים להערכה של הסביבה המוסדית ושל חוויות החיים בה על ידי החניך.

מחקרים רבים העוסקים במצבם של ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית ובהיבטים שונים בחייהם, התבססו על מדגמים של מדווחים מבוגרים, כמו עובדים סוציאליים ומדריכים, ועל נתונים אדמיניסטרטיביים. הסתמכות על דיווחי מבוגרים או על נתונים אדמיניסטרטיביים בלבד עלולה ליצור דיווח חסר ואי-דיוק (ראו דיון בנושא אצל Attar-Schwartz, 2011). מחקרנו התבסס על נקודת מבטם של החניכים בפנימיות,

מתוך אמונה כי חשוב לשמוע את קולו של מקבל השירות עצמו, וכי בדרך כלל לילד יש המידע המדויק ביותר על היבטים שונים בחייו (Melton, 2005). להלן תוצג סקירה קצרה של הספרות הנוגעת למשתנים המסבירים השונים שנבדקו במחקר הנוכחי בקשר לתפקוד פסיכו-סוציאלי של ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית; תחילה יסקרו מאפיינים הקשורים לחניך ולמשפחתו הביולוגית, ולאחר מכן תוצג סקירה על שניים ממאפייני החיים בפנימייה – אלימות בין חניכים והאקלים החברתי בפנימייה.

מאפיינים הקשורים לחניך ולמשפחתו הביולוגית

חלק ניכר מהספרות שעוסקת בתפקודם ההתנהגותי והרגשי של ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית כללה את המגדר כמשתנה מסביר. הממצאים הקיימים ביחס לקשר בין מגדר הילד בהשמה לבין תפקודו אינם עקביים: מחד גיסא, קיימים מחקרים שאינם מוצאים כל קשר כזה (עויזרמן, בנבנישתי ובן-רבי, 1991; Heflinger et al., 2000), ומאידך גיסא, קיימים מחקרים אחרים, המצביעים על קשר בין מגדר לבין תפקוד החניכים. אולם גם המחקרים המצביעים על קשר אינם אחידים. מצד אחד, ישנם מחקרים הגורסים כי בנות בהשמה חוץ-ביתית הן באופן כללי בעלות בעיות רבות יותר בתפקוד ההתנהגותי והרגשי מאשר בנים (Baker, Archer & Curtis, 2005; Hussey & Guo, 2002; Odgers & Moretti, 2002), ומצד שני, מחקרים אחרים מראים כי בנים סובלים מבעיות רבות יותר בתפקוד מאשר בנות (Gibbs & Sinclair, 2000; Hukkanen et al., 1999; Meltzer et al., 2003; Young, 1977). לבסוף, קיימת קבוצה שלישית של מחקרים בנושא המגדרי, ואלו מבחינים בין בנים לבנות מבחינת סוג הבעיות שמהן הם סובלים. באופן כללי, ספרות זאת מראה כי בקרב בנות קיימות בעיות רבות יותר בתחום ההתנהגותיות המופנמות (כגון דיכאון וחרדה), ואילו בקרב בנים קיימות בעיות רבות יותר בתחום ההתנהגותיות המוחצנות (כגון תוקפנות) (בנבנישתי ושיף, 2003; Connor; Attar-Schwartz, 2008; Glisson, Hemmelgarn & Post, 2002; Handwerk et al., 2006; Weis, 2004; Whitemarsh & Wilson, 2005).

הספרות חלוקה אף בנוגע לקשר בין גיל הילד בהשמה לבין בעיות בתפקודו ההתנהגותי והרגשי. אף כי חלק ניכר מן הספרות מצביע על קשר חיובי בין גיל החניך לבין בעיותיו, כלומר ככל שהילד מתבגר כך גדלות גם בעיותיו (למשל בנבנישתי ושיף, 2003; Hukkanen et al., 1999), קיימים גם מחקרים המצביעים על כיוון הפוך – ככל שהחניך מתבגר, תפקודו ההתנהגותי והרגשי טוב יותר (Attar-Schwartz, 2008; Gibbs & Sinclair, 2000; Hussey & Guo, 2002). כך למשל, עטר-שוורץ מצאה במחקרה, המסתמך על דיווחים של עובדים סוציאליים ומדריכים בישראל על 4,420 חניכי פנימיות שיקומיות וטיפוליות שבטיפולם, כי ככל שגיל החניך עלה, הוא סבל מבעיות חברתיות מעטות יותר ומהתנהגויות תוקפניות פחותות. עם זאת, המחקר לא מצא קשר בין גיל החניך לבין דיכאון וחרדה (Attar-Schwartz, 2008).

מחקרים שעסקו בקשר בין השתייכות אתנית או תרבותית של ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית לתפקוד התנהגותי ורגשי הם מועטים, והתמונה העולה מהמחקרים הקיימים מעורבת. בעוד מחקרים מסוימים לא מצאו כל קשר בין השתייכות תרבותית לתפקוד התנהגותי ורגשי של ילדים בהשמה חוץ-ביתית (Heflinger et al., 2000; Hussey & Guo, 2002), מחקרים אחרים דווקא הצביעו על קשר כזה, והראו כי קיימים הבדלים בהסתגלות למסגרת של קבוצות אתניות שונות (Brooks & Barth, 1999). אולם יש לשים לב כי מחקרים אלו עסקו באוכלוסייה ובסביבה שונות מאלו של המחקר הנוכחי, שכן בעוד המחקרים שהוזכרו התייחסו לקבוצות אתניות שונות בתוך אותה מסגרת, מחקרנו התייחס להשתייכות למגזר מסוים (יהודי או ערבי), שהרי ילדים בישראל מושמים בפנימיות ששייכות למגזר היהודי או למגזר הערבי. אחד המחקרים הבולטים בארץ שעסק בנושא הוא מחקרה של עטר (2006), שנערך בקרב 4,420 חניכי פנימיות שיקומיות וטיפוליות בארץ, בהתבסס על נתונים קיימים של משרד הרווחה שמולאו על ידי העובדים הסוציאליים והמדריכים של החניכים. מן המחקר עלה כי קיים קשר בין השתייכות תרבותית לתפקוד, אך באופן מפתיע נמצא כי לפי דיווחי המדריכים והעובדים הסוציאליים, חניכים מן המגזר הערבי הראו רמות נמוכות יותר של בעייתיות בתפקוד מאשר חניכים מן המגזר היהודי, למעט תחום הדיכאון והחרדה, שבו לא נמצא הבדל מובהק בין המגזרים. הממצאים שעלו ממחקרה של עטר מנוגדים למחקרים קודמים בישראל שבחנו תחומי תפקוד שונים של ילדים ממגזרים שונים, ומצאו כי תלמידי המגזר הערבי סובלים מקשיים רבים יותר בתחומי חיים שונים (כגון: הישגים נמוכים יותר בלימודים, נשירה מבית הספר וקרבנות לאלמות בבית הספר), לעומת תלמידי המגזר היהודי (בנבנישתי, חורי-כסאברי ואסטור, 2006; כהן-נבות, אלנבוגן-פרנקוביץ וריינפלד, 2001). יש להמשיך ולחקור היבט זה בהשמה חוץ-ביתית ולבחון, האם הוא נובע מעניינים הקשורים לדיווח או משקף מציאות כלשהי בקרב החניכים.

מחקרים הנוגעים לקשר בין משך השהות בפנימייה לתפקודו ההתנהגותי והרגשי של החניך חשפו אי-עקביות בממצאים. מחד גיסא, חלק מהמחקרים הראו קשר חיובי בין המשתנים, כלומר משך שהות ארוך יותר נמצא כקשור לתפקוד טוב יותר (Attar-Schwartz, 2008, 2009; Zemach-Marom, Fleishman & Hauslich, 2002). ממצא זה עשוי לשקף את האמונה המעוגנת בתאוריית ההתקשרות, כי נחוץ קשר עקבי ורציף עם המטפל, שתלוי במשך הזמן שהילד שוהה בפנימייה, על מנת להגיע לשיפור במצבו של הילד (Howes, 1999). מאידך גיסא, בקבוצה אחרת של מחקרים לא נמצא כלל קשר בין משך השהות של הילד במסגרת לתפקודו (Heflinger et al., 2000; Hukkanen et al., 1999), או לחלופין, נמצא קשר שלילי (Hassey & Guo, 2002; Landsman, Groza, Tyler & Malone, 2001).

לבסוף, הקשר עם ההורים הביולוגיים נבחן אף הוא בהקשר של תפקוד הילד בעת ההשמה. האמנה לזכויות הילד מדגישה את זכות הילד לשמור על קשר משמעותי עם משפחתו גם לאחר שהוצא מן הבית, ומחייבת את המדינה להבטיח את המשך הקשר

בין הילד להוריו (פלד-אמיר, 2003; United Nations Children's Fund, 1989). כמו כן, על פי תאוריית ההתקשרות, ניתוק הקשר בין הילד להוריו יכול להותיר אצל הילד תחושות דיכאון ואבל, ואלו עלולים להפריע לתפקודו. לעומת זאת, מתן אפשרות לקשר ועידודו יכולים להפחית תחושות אלו ולאפשר לילד לנתב את האנרגיות שלו לתחומים חיוביים, שיתרמו להתפתחותו ולתפקודו במסגרת ההשמה החוץ-ביתית (Cantos, Gries & Slis, 1997). לתאוריה זו בסיס מחקרי, המצביע על כך שהמשך הקשר עם ההורים הוא אחד המדדים בעלי החשיבות בהצלחת תכניות התערבות במסגרות חוץ-ביתיות (דולב, 2003; לאופר, 1991; Weiner & Weiner, 1990). עם זאת, ישנן גם עדויות המראות כי בנסיבות שונות, קשר זה עלול לעודד קונפליקט וכעס כלפי המסגרת ואף להזיק לילד ולהפחית את היכולת להסתגלות טובה (Cantos et al., 1997). הספרות מעלה שני היבטים עיקריים בקשר בין החניך להוריו: תדירות הקשר ואיכותו. מחקרנו בחן את תדירות הקשר בלבד. מחקרים שבחנו את הקשר בין תדירות הקשר בין הילד להוריו לבין רווחתו ותפקודו אינם עקביים בדפוס ממצאיהם. מצד אחד, קיימים מחקרים המצביעים על קשר חיובי בין תכיפות הקשר לבין רווחתו ותפקודו של הילד (למשל מירו וגרופר, 2006; Landsman et al., 2001). מצד שני, קיימים מחקרים המצביעים על היעדר קשר בין תדירות הקשר עם הורים לבין בעיות התנהגותיות ורגשיות של הילדים (בנבנישתי ושיף, 2003; Hukkanen et al., 1999; Vorria, Rutter, Pickles & Hobsbaum, 1998).

החיים בפנימייה: אלימות בין חניכים ואקלים חברתי

מעבר למאפייני החניך עצמו, המחקר בחן, כפי שהוזכר לעיל, גם חוויות שונות של החניך בעת שהותו בהשמה החוץ-ביתית ואת הקשר בין האופן שבו העריך את החוויות האלו לתפקודו ההתנהגותי והרגשי. ביתר פירוט, המחקר התמקד בהיבטים הבאים: חוויית הקרבתות לאלים מילולית ופיזית מצד חניכים אחרים בפנימייה והערכת החניך את האקלים החברתי בפנימייה (הערכה שכללה את תמיכת הצוות, נוקשות הצוות, חברותיות החניכים, התנהגויות בעייתיות של חניכים ושביעות רצון כללית מהחיים בפנימייה).

ילדים בהשמה חוץ-ביתית נמצאים בסיכון גבוה יותר מאשר ילדים בקהילה להתעללות ולאלימות מסיבות שונות (Barter et al., 2004). ראשית, מאחר שרבים מהם כבר היו בעבר קרבתות להתעללות ואלימות, הם מהווים, על פי הספרות, קבוצת סיכון לקרבתות נשנית של אלימות מסוגים שונים (Farmer & Pollock, 1998; Gibbs & Sinclair, 2000). כמו כן, הם נמצאים בסיכון גבוה לקרבתות מעצם שהותם במסגרת מוסדית, ולא במסגרת ביתית, מאחר שזוהי מסגרת מרובת ילדים ומרובת מטפלים (Barter et al., 2004). הסכנה העיקרית באלימות כלפי ילדים בעת שהותם בפנימייה היא שמטרות היציאה למסגרת חוץ-ביתית – שיקום יחסי התקשרות פגועים והענקת סביבה מכילה ומגדלת – יוחמצו (עטר, 2006).

ספרות מעטה יחסית עוסקת באלימות בפנימיות ובקשר בין קרבנות לאלימות ובין תפקוד התנהגותי ורגשי של ילדים ובני נוער. מרבית הספרות הקיימת בנושא זה מבוססת על מחקרים תיאוריים, מדגמים קטנים ומחקרים איכותניים (למשל Barter et al., 2004; Gibbs & Sinclair, 2000). מספרות זו עולה כי אלימות על כל סוגיה היא תופעה שכיחה בזירה הפנימייתית (בנבנישתי ושיף, 2003; Barter et al., 2004; Cawson, Berridge, Barter & Renold, 2001; Freundlich, Avery & MacLeod, 1999; Padgett, 2007; Gibbs & Sinclair, 2000). כך למשל, ממחקר שערכו גיבס וסינקלר בקרב 223 חניכי פנימיות באנגליה, עלה כי 43.9% מהם חוו בריונות מצד חניכים אחרים. המחקרים הספורים בנושא מצביעים על כך שקרבנות לאלימות בעת השהות בפנימייה קשורה קשר שלילי להערכת החניכים את חוויית השהות בפנימייה, להערכתם העצמית, למצב רוחם ולמידת שביעות רצונם מהחיים וכן לקשיים בהסתגלות רגשית וחברתית בזמן ההשמה וביציאה לחיים עצמאיים (Attar-Schwartz, 2008; Barter et al., 2004; Gibbs & Sinclair, 1999, 2000). המחקר הנוכחי הוא בין הראשונים לקשור בין קרבנות לאלימות פיזית ומילולית של חניכים לבין תפקודם הפסיכו-סוציאלי, בהתבסס על מדגם רחב היקף של ילדים ובני נוער בפנימיות שיקומיות וטיפוליות.

בעוד הספרות הנוגעת לאלימות בזירה הפנימייתית מעטה, קיימת ספרות ענפה העוסקת באלימות בין תלמידים בבתי ספר בישראל ובעולם (למשל בנבנישתי ועמיתיו, 2006; רולידר-לפידות ולוי, 2000). המחקרים מן הזירה הבית ספרית מחזקים את המגמות העולות מהספרות על הזירה הפנימייתית, בכך שהם מצביעים על שכחות גבוהה של אלימות מסוגים שונים בין תלמידים (בנבנישתי ועמיתיו, 2006). כמו כן, ספרות זו מחזקת את המגמה המצביעה על כך שאלימות בין ילדים מהווה סכנה לשלום הנפשי והגופני (למשל Akiba, LeTendre, Baker & Gosling, 2002) וכן עלולה לפגוע באיכות חייהם (Coker et al., 2000).

המחקר הנוכחי ביקש לבחון אף את היבט האקלים החברתי בפנימייה ותרומתו לתפקוד ההתנהגותי והרגשי של החניכים. כפי שעולה מן התאוריה האקולוגית, התפתחות תקינה של אדם תלויה ברמת ההלימה בין צרכיו ורצונותיו ובין הדרך שבה הוא תופס את המענה שסביבתו מסוגלת להעניק לו (מוסק, טאוס ושומודי, 1998; Bronfenbrenner, 1979). לפיכך בחינת מסגרות פנימייתיות צריכה להעריך את מידת ההלימה בין צורכי החניך ובין המענה שהסביבה המוסדית נותנת לצרכים אלו. על פי מוס, אחד הממדים החשובים הנוגעים להלימה בין הפרט לסביבתו הוא האקלים החברתי המוסדי, כלומר תפיסתו של הילד את המוסד שבו הוא שוהה כידידותי, תומך ובטוח (Moos, 1974). ההנחה היא כי אקלימה החברתי של כל פנימייה מורכב ממאפיינים שונים, אשר משפיעים על השהים בפנימייה זו (Colton, 1989). מחקרנו בחן את האקלים החברתי בפנימייה כפי שזה הוערך על ידי החניכים עצמם, באמצעות המסגרת המושגית המקיפה שהוצעה על ידי קולטון להבנת תפיסות של ילדים בהשמה חוץ-ביתית את סביבתם החברתית (Colton, 1989). מסגרת זו כוללת

חמישה היבטים: תמיכת הצוות, נוקשות הצוות, המידה שבה החניכים תופסים האחד את השני כידידותיים, רמת ההתנהגויות הבעייתיות של חניכים אחרים במסגרת ושביעות הרצון הכללית של חניכים ממסגרת ההשמה.

בבחינת הספרות נראה כי קיימים מחקרים מעטים הקושרים את האקלים החברתי בפנימיות לתפקודו ההתנהגותי והרגשי של הילד בפנימייה (Glisson & Hemmelgarn, 1998; Money, 2007), וכי מרבית המחקר בתחום נשאר בדרך כלל ברמה התאורטית או התיאורית (למשל Bailey, 2002). עם זאת, קיימים מחקרים המצביעים באופן ספציפי על הקשר בין סגנון הטיפול של צוות הפנימייה (שנבחן במחקר הנוכחי על ידי שניים ממדדי האקלים החברתי: נוקשות הצוות ותמיכת הצוות), ובין תפקודם והתפתחותם של החניכים במוסד (Amini, Burke & Egerton, 1978; Anglin, 2004; Martin, 1976; Doherty, 1976; Gibss & Sinclair, 2000). מצאו כי בפנימיות בבריטניה, ככל שהטיפול בבעיות לימודיות, חברתיות, התנהגותיות ורגשיות היה מובנה יותר והתמיכה של צוות הפנימייה בחניכים רבה יותר, החניכים היו בעלי תפקוד התנהגותי ורגשי טוב יותר (Gibss & Sinclair, 2000). כמו כן, במחקר שנערך בישראל וכלל דיווחים על 4,420 חניכים בפנימיות, נמצא כי בפנימיות שבהן יחס הצוות לחניכים הוערך על ידי מפקחי הפנימיות כטוב יותר, ממוצע הדיווחים על דיכאון וחרדה ועל סך כל הבעיות בתפקוד הפסיכו-סוציאלי והחינוכי של החניכים היה נמוך יותר (Attar-Schwartz, 2008). גם מחקרים מתחום בית הספר הראו כי ישנו קשר בין אקלים חיובי בבית הספר (למשל חוקי התנהגות ברורים, יחסים טובים בין המורים לצוות ומעורבות של התלמידים בהחלטות בית הספר) לרמות נמוכות יותר של אלימות, הן בין תלמידים והן מצד הצוות כלפי תלמידים (ראו למשל Attar-Schwartz & Khoury-Kassabri, 2008; Khoury-Kassabri, Benbenishty, Astor & Zeira, 2004; Schreck, Miller & Gibson, 2003; Brookover, Beady, Flood, Schweitzer & Wisenbaker, 1997; Duke & Perry, 1978). מתוך כך ניתן היה לשער כי ימצא קשר בין תפיסת האקלים החברתי בפנימיות לבין תפקודם של החניכים.

לסיכום, המחקר הנוכחי בחן את הקשר בין מאפיינים של החניך ושל חוויותיו במוסד (כלומר קרבנות לאלימות והערכת אקלים חברתי של המוסד), ובין תפקודו ההתנהגותי והרגשי, מתוך אמונה כי יש צורך בראייה אקולוגית, קונטקסטואלית, על מנת להבין את הגורמים השונים הקשורים לתפקוד החניכים בפנימיות. חשיבותו של המחקר היא בתוספת שלו לחקר התחום, נוכח מיעוט הספרות, בעיקר בנושאים הקשורים לחוויית החניך בשהותו בפנימייה, וביכולתו להצביע על התחומים השונים בפנימיות שבהם יש להשקיע משאבים רבים יותר.

שיטה

מחקרנו בחן את תפקודם ההתנהגותי והרגשי של חניכים בפנימיות שיקומיות וטיפוליות שבאחריות השירות לילד ולנוער במשרד הרווחה. בישראל כ-8,000 ילדים נמצאים בהשמה חוץ-ביתית, מרביתם (כ-80%) מושמים בפנימיות שנועדו

במיוחד לילדים בסיכון, ואילו היתר נמצאים במשפחות אומנה (המועצה לשלום הילד, 2010). השמת הילדים מתבצעת על ידי ועדה לתכנון טיפול והערכה, ועדה בין-תחומית הלוקחת בחשבון את צורכי הילד ואת הרקע המשפחתי שלו (דולב, בנבנישתי וטמיר, 2001). כ-40% מהילדים בפנימיות מושמים במסגרות שיקומיות, המיועדות לילדים בעלי בעיות בתפקוד התנהגותי, רגשי או לימודי, או לילדים ברמת תפקוד רגילה שהיה צריך להוציאם מבתם בגלל חוסר יכולתו של בית ההורים לספק את צורכיהם, וכ-30% מהילדים בפנימיות חיים בפנימיות טיפוליות, שהן מסגרות אינטנסיביות יותר מן השיקומיות מבחינת הרקע המשפחתי של הילדים והצרכים הפסיכו-סוציאליים והחינוכיים שלהם. אלו מסגרות המתאימות לילדים הסובלים מקשיים רגשיים או תפקודיים חמורים יותר בעקבות תנאי גידול פוגעים או בלתי הולמים. לבסוף, קיימים שני סוגי מסגרות נוספים, שלא נכללו במחקר זה: פנימיות פוסט-אשפוזיות, המיועדות לילדים עם בעיות פסיכיאטריות, פעמים רבות כחלופה להשמה בבתי חולים פסיכיאטריים, ופנימיות חינוכיות, המיועדות לילדים מרקע טעון טיפוח. הוריהם של ילדים אלו בוחרים לעתים קרובות באופציה הפנימייתית, מאחר שהם מאמינים כי מסגרת זו תיתן לילדיהם חינוך טוב יותר מזה שיקבלו בביתם (ראו Attar-Schwartz, 2009).

מדגם

רשימת כלל הפנימיות השיקומיות והטיפוליות שבאחריות משרד הרווחה סופקה על ידי משרד הרווחה. מחקרנו עסק במסגרות שיקומיות וטיפוליות אשר היו בהן 20 חניכים או יותר בקבוצת הגיל הרלוונטית למחקר. איתרנו ברשימה 45 מסגרות מתאימות. מתוכם שלוש פנימיות הוצאו עקב מיקומן המרוחק, ונוצר קשר עם 42 פנימיות. מנהלי שבע מתוך אלו סירבו לקחת חלק במחקר (17.9%) ושלוש פנימיות חרדיות הוצאו מן המחקר, מאחר שמנהליהן התנו את השתתפותן בשינוי והסרה של חלקים נרחבים מהשאלון (7.14%). בסופו של דבר, 32 פנימיות שיקומיות וטיפוליות נכללו במדגם (76.19% מתוך כלל הפנימיות שנוצר עמן קשר). המחקר התבסס על דיווחם של 1,314 חניכים בפנימיות שיקומיות וטיפוליות בגילאי 11–19 ($M=14.06$, $SD=3.11$), מתוכם 54% בנים. מרבית הפנימיות שנסקרו במחקר זה היו פנימיות בפיקוח המגזר היהודי (75%), והיתר בפיקוח המגזר הערבי. כשני שלישים מהמסגרות במחקר (62.5%) הן מסגרות שיקומיות, והיתר – מסגרות טיפוליות. בממוצע, שהו במוסדות השונים 102 ילדים ובני נוער מכל הגילים ($SD=65.34$). הוחזרו בממוצע 41.37 שאלוני חניך מכל מסגרת פנימייתית ($SD=24.18$).

מהלך איסוף הנתונים

איסוף הנתונים התבצע באמצעות שאלון אנונימי מובנה למילוי עצמי, שמולא על ידי החניכים בפנימיות. לפני קיום הסקר, נשלחו למנהלי הפנימיות מכתבים ובהם פרטי המחקר, וגם מכתבים להורים (או למבוגרים האחראים על הילדים). המכתבים

להורים הסבירו את מטרת המחקר והציגו את החוקרת ואת פרטי ההתקשרות עמה וכן כללו ספחי הסכמה להשתתפות. הורים שסירבו להשתתפות ילדיהם במחקר התבקשו להחזיר את הספחים לפנימייה. לחניכים הוסבר כי ההשתתפות במחקר היא וולונטרית, שהשאלונים אנונימיים, וכי הם רשאים להפסיק את השתתפותם במחקר מכל סיבה שהיא ובכל עת. עם זאת, כמעט שלא היו מקרי סירוב מצד ההורים או מצד החניכים עצמם. כך, 21 חניכים בלבד לא השתתפו במחקר (1.56%), אם משום שהוריהם התנגדו או משום שהם עצמם בחרו לא להשתתף בו. איסוף הנתונים התבצע על ידי עוזרי מחקר שהוכשרו למטרה זו. עוזרי המחקר ביקרו פעם או פעמיים בכל פנימייה, על מנת להשיג מספר מרבי של משתתפים. בכל ביקור, השאלון הועבר לכל החניכים בגילאי 11–19 שהיו זמינים באותה עת למלאו. חניכים שכבר מילאו את השאלון בפעם הראשונה התבקשו שלא למלאו בשנית. בהתחשב באופיו הרגיש של השאלון, צוות הפנימייה התבקש לא להיות נוכח בחדר בזמן מילוי. אנונימיות וחיסיון הובטחו לכל המשתתפים. עם סיום מילוי השאלון, כמקובל, קיבלו החניכים דף מידע, ובו הם עודדו לפנות לסיוע לעובד הסוציאלי, למדריך או לגורם אחר בתוך הפנימייה, אם המחקר נגע בסוגיות קשות כלשהן. בדף מידע זה סופקו גם כתובות, מספרי טלפון ואתרי אינטרנט של שירותי עזרה הניתנים למתבגרים בחינם, אם ירצו לפנות אליהם. שאלוני המחקר, התהליך וטופסי ההסכמה נסקרו על ידי ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים וזכו לאישורה.

כלי המחקר

כלי המחקר הוא שאלון אנונימי מובנה למילוי עצמי על ידי החניכים. השאלון כולל סולמות מוכרים מהספרות, והוא הועבר בערבית בפנימיות ערביות ובעברית בפנימיות השייכות למגזר היהודי. סולמות באנגלית (למשל שאלון אקלים חברתי [Colton, 1989]) תורגמו לצורך המחקר לערבית ולעברית על ידי מתרגמים מקצועיים ונבדקו בבדיקה של תרגום חוזר. תיאור המשתתפים השונים ודרך מדידתם יובאו להלן.

תפקוד התנהגותי ורגשי של החניכים

תפקודם ההתנהגותי והרגשי של בני הנוער נמדד על ידי שאלון יכולות וקשיים (Goodman, SDQ – Strengths and Difficulties Questionnaire, שפותח על ידי גודמן, 1997). זהו שאלון לדיווח עצמי, הכולל עשרים היגדים, שמתייחסים לארבעה ממדי קושי שונים: סימפטומים רגשיים (למשל "אני דואג הרבה"), בעיות התנהגות (למשל "הרבה פעמים מאשימים אותי בשקר או רמאות"), היפראקטיביות (למשל "אני חסר מנוחה, אני לא יכול להיות רגוע למשך זמן"), ובעיות עם קבוצת השווים (למשל "ילדים אחרים בגילי בדרך כלל לא אוהבים אותי"), ועוד חמישה היגדים הנוגעים להתנהגות פרו-סוציאלית. התשובות להיגדים אלו נמדדות על סולם בן שלוש דרגות: 0=לא נכון, 1=די נכון ו-2=נכון מאוד. לצורך הניתוחים שיוצגו במאמר זה נעשה שימוש במדד קשיים כולל (Total Difficulties Score), שנקבע על ידי סכימת הנקודות של

ארבעת ממדי הקושי השונים. הציון של מדד הקשיים הכולל יכול לנוע בין 0 ל-40, וככל שציונו של הילד גבוה יותר, כך הוא סובל מקשיים רבים יותר. השימוש בשאלון קשיים ויכולות הוא נפוץ, ונעשה בו שימוש בכל העולם ככלי לסקירת מצבם הרגשי וההתנהגותי של ילדים.¹ מאפיינים פסיכומטריים שנבחנו לאחרונה במחקר ישראלי על 611 בני נוער הצביעו על מהימנותו ותקפותו של הכלי (Mansbach-Kleinfeld, Apter, Farbstein, Levine & Ponizovsky, 2010). עם זאת, הבדיקה נעשתה עבור הגרסה העברית של הכלי, והגרסה בערבית עדיין לא נבחנה באופן דומה. בדיקת מהימנות פנימית (Chronbach's Alpha) של המדד נמצאה במחקר הנוכחי כהולמת ($\alpha=.75$).

מאפייני רקע

כל חניך התבקש לספק מידע על גילו ומינו (0=בת, 1=בן). כמו כן נבחנה ההשתייכות התרבותית של החניך (0=ערבי, 1=יהודי).

משך השהות בפנימייה

החניכים התבקשו לדווח, מהו משך השהות שלהם בפנימייה הנוכחית. אפשרויות התשובה נבחנו על סולם שנע מ-1 (שנה ראשונה) עד 3 (שנה חמישית ומעלה).

תדירות הקשר עם ההורים הביולוגיים

החניכים התבקשו לדווח, כמה פעמים בערך הם רואים את ההורים שלהם (אב או אם או שניהם), על פי הסולם הבא: 1=פעם בחצי שנה או פחות, 2=בערך פעם בשלושה חודשים, 3=בערך פעם בחודש, 4=בערך פעם בשבועיים, 5=כל סוף שבוע, 6=כל יום (פנימיית יום).

רמת הקרבת לאלימות מצד חניכים אחרים בפנימייה

בפני החניכים הוצגה רשימה של התנהגויות אלימות של חניכים אחרים כלפיהם, והם נתבקשו לציין, עבור כל אחת מהן, האם הם נחשפו לה פעם אחת או יותר בחודש האחרון. סולמות אלה התבססו על שאלות מהסקר לאקלים הבית ספרי בקליפורניה (Furlong et al., CSCSS – The California School Climate and Safety Survey) (2005), שתורגם לעברית ולערבית והותאם לאוכלוסייה הישראלית על ידי בנבנישתי ועמיתיו (2006). במחקרנו ההתייחסות הייתה לקרבת לשני סוגי אלימות מצד חניכים אחרים: (א) פגיעה פיזית מתונה: מדד זה מכיל ארבעה פריטים ($\alpha=.82$) הנוגעים באירועי אלימות פיזית "מתונים" מצד חניכים אחרים, למשל, "חניך תפס ודחף אותך בכוונה". אירועי אלימות אלו נמצאו גם האירועים הפיזיים השכיחים יותר בדיווחי ילדים במחקרים בזירה הבית ספרית (בנבנישתי ועמיתיו, 2006); (ב) אלימות מילולית: מדד זה מכיל שני פריטים ($\alpha=.65$), הנוגעים לאירועי אלימות מילולית,

כגון קללות ועלבונות מצד חניכים אחרים, למשל, "חניך לעג לך, או העליב אותך או השפיל אותך במילים". סולם התשובות לשאלות אלו הוא סולם בעל שלוש דרגות: 1=אף פעם, 2=פעם או פעמיים; 3=שלוש פעמים או יותר. ציון למדדים אלו נקבע על ידי יצירת ממוצע התשובות לפריטי המדד, כך שעבור כל מדד הציון נע בין 1 ל-3. ככל שממוצע התשובות גבוה יותר, שכוחות סוג האלימות של המדד גבוהה יותר.

אקלים חברתי מוסדי

האקלים החברתי במוסד הוערך באמצעות מדד לבדיקת אקלים חברתי בפנימיות ומשפחות אומנה (RSCS – Revised Social Climate Scale), שפותח על ידי קולטון (Colton, 1989). הכלי מתבסס על כלי קודם, שפותח על ידי היל ועמיתיו (Sinclair & Troop, 1973) ונועד לבחון, כיצד צעירים במוסדות לעבריינים תופסים את האקלים החברתי במוסד שבו הם שוהים. הכלי הותאם על ידי קולטון לאוכלוסייה של ילדים בסיכון השוהים בפנימיות ובאומנה טיפולית. כלי זה כולל 41 היגדים הנוגעים לסביבה החברתית של המוסד, ואלו נחלקים לחמישה מדדים בנושאים שונים, הקשורים לאקלים חברתי של הפנימייה: (א) **נוקשות הצוות**: מדד זה כולל תשעה פריטים, העוסקים בדרך שבה החניך תופס את יחסי הסמכות בין צוות הפנימייה לחניכים. למשל, "אם אתה לא מציינת לכללים אתה נכנס לצרות רציניות" ($\alpha=.63$); (ב) **תמיכת הצוות**: מדד זה כולל עשרה פריטים, העוסקים בדרך שבה החניך תופס את רמת העניין, החום והתמיכה של צוות הפנימייה בחניכים. למשל, "אם יש לך בעיה אישית, אתה בדרך כלל מדבר עם אחד מאנשי הצוות" ($\alpha=.60$); (ג) **חברותיות הילדים**: מדד זה כולל שבעה פריטים, העוסקים בדרך שבה החניך תופס את היחסים בין החניכים בפנימייה כחברותיים. למשל, "כשילדים חדשים מגיעים לפנימייה, הילדים האחרים עוזרים להם" ($\alpha=.67$); (ד) **התנהגויות בעייתיות של ילדים**: מדד זה כולל שמונה פריטים, העוסקים בדרך שבה החניך תופס את ההתנהגויות האסורות והתוקפניות (כמו: מריבות, גנבות, קללות) של חניכים בפנימייה. למשל, "יש כאן מריבה בין ילדים כמעט כל יום" ($\alpha=.74$); (ה) **שביעות רצון**: מדד זה כולל שבעה פריטים, העוסקים בתחושות החיוביות של החניך כלפי חייו בפנימייה והלימה בין הציפיות מהפנימייה ורמת החיים שהיא מספקת. למשל, "החיים בפנימייה טובים יותר ממה שציפית". הציון למדד זה נע בין 0 ל-7, וככל שהציון גבוה יותר, שביעות הרצון של החניך מהפנימייה גבוהה יותר ($\alpha=.68$). החניכים התבקשו לציין, האם ההיגדים נכונים עבורם או לא (0=נכון; 1=לא נכון). במחקר זה חושב ציון לכל אחד מן המדדים על ידי סכימה של כל התשובות במדד. ככל שהציון במדד היה גבוה יותר, התפיסה של הממד הייתה חיובית יותר.

ניתוח הנתונים

בשלב הראשון של ניתוח הנתונים הוצג מידע תיאורי על המשתנים המרכזיים במחקר. בשלב השני נערכו ניתוחים דו-משתניים לבדיקת כל אחת מהשערות המחקר הנוגעות לקשר בין המשתנים הבלתי תלויים והמשתנה התלוי, ובשלב השלישי נערך ניתוח

רב-משתני, באמצעות רגרסיה לינארית היררכית, לשם ניבוי תפקודם ההתנהגותי והרגשי של חניכים בפנימיות על ידי קשת המשתנים שהוצגה. ברגרסיה הוכנסו תחילה משתנים שנגעו למאפיינים אישיים של החניך, לאחר מכן הוכנסו משתנים שעסקו בקרבנות לאלימות מצד חניכים אחרים בפנימייה, ולבסוף הוכנסו משתנים שעסקו באקלים חברתי; זאת במטרה לבחון את תרומתה של כל אחת מקבוצות המשתנים הללו לשונות בתפקודם של חניכי הפנימיות.

ממצאים

ממצאים תיאוריים

מן המחקר עלה כי ממוצע הקשיים ההתנהגותיים והרגשיים של בני הנוער היה 14.00 ($SD=6.35$), בסולם הנע בין 0 ל-40. לצורך תיאור התפלגות הקשיים, נעשה שימוש בנורמות הקליניות של המדד בישראל העולות ממחקרם של מנסבך-קלינפלד ועמיתיה (Mansbach-Kleinfeld et al., 2010). חשוב לציין כי נורמות אלו תוקפו בישראל רק עבור האוכלוסייה היהודית, ועל כן השימוש בהם הוא רק כדי לסבר את האוזן. כך, על פי הנורמות בישראל, חניך שקיבל ציון בין 0–12 הוא בטווח הנורמה, חניך שקיבל ציון בין 13–14 הוא בגבול הנורמה, וחניך שקיבל ציון בין 15–40 נמצא בטווח הקליני. במדגם הנוכחי נמצא כי 42.4% מהחניכים נמצאו בתחום הנורמה ($n=476$), 18.6% נמצאו בגבול הנורמה ($n=209$), ו-39% מהחניכים נמצאו בתחום הקליני ($n=438$). כפי שעולה מלוח 1, בזמן המחקר 46.2% מהחניכים חיו באותה פנימייה בין שנתיים לארבע שנים, כרבע מהחניכים (27.5%) שהו בפנימייה חמש שנים או יותר, ועבור 26.3% מהחניכים הייתה זו השנה הראשונה בפנימייה. בנוגע לתדירות הקשר עם ההורים, כמחצית מהחניכים (49.7%) דיווחו כי הם רואים את הוריהם בערך פעם בשבועיים, וכרבע מהחניכים (23.1%) ראו את הוריהם פעם בשבוע. כמו כן, 6.5% מהחניכים ראו את הוריהם כל יום (הסדר של פנימיית יום) ו-2.3% מהחניכים ראו את הוריהם יותר מפעם בשבוע. יתר החניכים ראו את הוריהם בתדירות נמוכה יותר: 13.4% דיווחו כי הם רואים את הוריהם בערך פעם בחודש, ו-1% מהחניכים דיווחו כי הם רואים את הוריהם פעם בשלושה חודשים, ו-3.9% מהחניכים ראו את הוריהם פעם בחצי שנה בלבד או אף פחות מזה.

ביחס לקרבנות לאלימות, המחקר העלה ממצאים מדאיגים: כמחצית מהחניכים (48.6%) דיווחו כי בחודש האחרון היו קרבנות לפחות להתנהגות אחת של אלימות פיזית מצד חניכים אחרים בפנימייה, ו-80.7% דיווחו כי בפרק זמן זה היו קרבנות לפחות למקרה אחד של אלימות מילולית מצד חניכים אחרים.

ממצאים שעלו ממחקרנו בנוגע למדדי האקלים החברתי בפנימייה, הראו תמונה מעורבת של תפיסת החניכים את החיים בפנימייה; בממוצע, נוקשות צוות הפנימייה נתפסה על ידי החניכים כנמוכה עד בינונית ($M=3.14$, $SD=2.02$), בסולם הנע בין 0 ל-9). במקביל, הם תפסו בממוצע את צוות הפנימייה כתומך יחסית ($M=6.01$, $SD=2.19$), בסולם הנע בין 0 ל-10). ביחס לחברותיות החניכים בפנימייה, ממוצע הציונים היה בינוני-גבוה ($M=4.62$, $SD=1.85$), בסולם הנע בין 0 ל-7).

כלומר החניכים נתפסו כחברותיים יחסית על ידי החניכים האחרים בפנימייה. עם זאת, ביחס להתנהגויות אסורות של החניכים, נמצא כי בממוצע החניכים דיווחו על רמה גבוהה של התנהגויות אסורות של חניכים אחרים בפנימייה ($M=2.79, SD=2.23$), בסולם הנע בין 0 ל-8). לבסוף, מדד שביעות הרצון העיד על שביעות רצון בינונית מהחיים בפנימייה ($M=3.54, SD=2.07$), בסולם הנע בין 0 ל-7).

לוח 1: סיכום משתני המחקר (N=1,314)

משתנה	סולם	ממוצע	סטיית תקן	%
משתנה תלוי				
תפקוד התנהגותי ורגשי	סולם הנע מ-0 (=אין בעיות בתפקוד התנהגותי ורגשי) ל-40 (=רמה גבוהה של בעיות בתפקוד התנהגותי ורגשי)	14	6.35	—
משתנים בלתי תלויים				
מאפיינים אישיים של החניך ומשפחתו				
מגדר*	0=בת, 1=בן	—	—	53.96
גיל	מספר שנים	14.06	3.11	—
השתייכות תרבותית*	0=ערבי, 1=יהודי	—	—	75
משך השהות	1=שנה ראשונה, 2=שנה שנייה עד שנה רביעית, 3=שנה חמישית ומעלה	2.01	0.73	—
תדירות הקשר עם ההורים	1=פעם בחצי שנה או פחות, 2=בערך פעם בשלושה חודשים, 3=בערך פעם בחודש, 4=בערך פעם בשבועיים, 5=כל סוף שבוע, 6=כל יום	4.19	1.17	—
מאפייני חוויית החיים בפנימייה				
קרבות לאלמות בין חניכים				
אלמות מילולית	סולם הנע בין 1 (=לא חווה כלל אלימות מילולית בחודש האחרון) לבין 3 (=חווה שני סוגי אלימות מילולית שלוש פעמים או יותר בחודש האחרון)	2.06	0.73	—
אלמות פיזית	סולם הנע בין 1 (=לא חווה כלל אלימות פיזית בחודש האחרון) לבין 3 (=חווה ארבעה סוגי אלימות פיזית שלוש פעמים או יותר בחודש האחרון)	1.57	0.62	—
אקלים חברתי				
נוקשות הצוות	סולם הנע בין 0 (=לא נוקשים כלל) ל-8 (=נוקשים מאוד)	3.14	2.02	—
תמיכת הצוות	סולם הנע בין 0 (=תומכים מאוד) ל-9 (=לא תומכים כלל)	6.01	2.19	—
חברותיות	סולם הנע בין 0 (=לא חברותיים כלל) ל-5 (=חברותיים מאוד)	4.62	1.85	—
התנהגויות אסורות	סולם הנע בין 0 (=לא קיימות התנהגויות אסורות בקרב חניכי הפנימייה) ל-7 (=קיימות הרבה התנהגויות אסורות)	2.79	2.23	—
שביעות רצון	סולם הנע בין 0 (=לא שבע רצון כלל) ל-6 (=שבע רצון מאוד)	3.54	2.07	—

* עבור משתנים דיכוטומיים מוצג האחוז של הערך 1 (למשל אחוז הבנים או אחוז החניכים הערביים).

ניתוח דו-משתני

הקשר בין מאפייני החניך ומשפחתו הביולוגית ותפקוד החניך

בבחינת הקשר בין מגדר ובין תפקוד התנהגותי ורגשי, מבחן t למדגמים בלתי תלויים (Independent-Samples t -test) הראה כי אין הבדלים מובהקים בין בנים ($M=14.10$, $SD=6.32$) לבנות ($M=13.90$, $SD=6.41$) במדד קשיים כולל ($t[1117]=.526$, $p=.599$). בבדיקת הקשר בין גיל החניך ובין הקשיים בתפקודו, נמצא מתאם שלילי מובהק – ככל שגיל החניך עלה, קשייו בתפקוד הרגשי וההתנהגותי היו פחותים (Pearson's $r=-.174$, $p<.01$). כמו כן, המחקר מצא כי קיים קשר בין השתייכות תרבותית ובין תפקוד התנהגותי ורגשי ($t[1121]=2.771$, $p=.006$): חניכי המגזר היהודי ($M=15.03$, $SD=6.57$) דיווחו בממוצע על בעיות רבות יותר בתפקוד מאשר חניכי המגזר הערבי ($M=13.73$, $SD=6.27$). נמצא מתאם שלילי מובהק בין משך השהות של החניך בפנימייה ובין בעיות בתפקוד ($r=-.083$, $p<.01$) – ככל שהחניך נמצא בפנימייה הנוכחית זמן רב יותר, הקשיים ההתנהגותיים והרגשיים שעליהם דיווח היו מעטים יותר. לבסוף, לא נמצא קשר מובהק בין תדירות הקשר של החניך עם הוריו לבין תפקודו ההתנהגותי והרגשי ($r=-.049$, $p=.102$).

הקשר בין מאפייני חוויית החיים בפנימייה לבין תפקוד החניך

בניתוח הקשר בין משתני הקרבנות לאלימות לבין תפקוד החניך, נמצא קשר חיובי מובהק בין קרבנות לאלימות פיזית מתונה מצד חניכים אחרים ובין בעיות בתפקוד התנהגותי והרגשי ($r=.445$, $p<.01$, $N=1105$) – ככל שרמת הקרבנות לאלימות הייתה גבוהה יותר, כך בעיות התפקוד של החניך היו רבות יותר. כמו כן, נמצא קשר חיובי מובהק בין קרבנות לאלימות מילולית ובין בעיות בתפקוד התנהגותי ורגשי ($r=.366$, $p<.01$, $N=1078$) – ככל שרמת הקרבנות לאלימות מילולית הייתה גבוהה יותר, היו לחניך בעיות רבות יותר בתפקוד ההתנהגותי והרגשי.

כל מדדי האקלים החברתי נמצאו קשורים לתפקודם ההתנהגותי והרגשי של החניכים. בבדיקת האופן שבו החניכים תפסו את צוות הפנימייה, נמצא שככל שהחניך תפס את הצוות כנוקשה יותר, תפקודו ההתנהגותי והרגשי היה בעייתי יותר ($r=-.319$, $p<.01$, $N=1117$). כמו כן נמצא כי ככל שהחניך העריך את הצוות כתומך יותר, תפקודו היה בעייתי פחות ($r=-.262$, $p<.01$, $N=1115$). המחקר מצא מתאם שלילי מובהק בין האופן שבו תפס החניך את חברותיו החניכים בפנימייה לבין תפקודו ($r=-.390$, $p<.01$, $N=1118$) – ככל שהחניך העריך את הילדים בפנימייה כחברותיים יותר זה כלפי זה, תפקודו ההתנהגותי והרגשי היה בעייתי פחות. כמו כן נמצא כי ככל שהחניך תפס את התנהגויות הילדים בפנימייה כחיוביות יותר, תפקודו ההתנהגותי והרגשי היה בעייתי פחות ($r=-.404$, $p<.01$, $N=1115$). לבסוף, נמצא מתאם שלילי מובהק בין שביעות הרצון של החניך מהחיים בפנימייה לבין מדד

הקשיים הכולל ($r=-.319, p<.01, N=1115$). כלומר ככל ששביעות הרצון של החניך מהפנימייה הייתה גבוהה יותר, תפקודו ההתנהגותי והרגשי היה בעייתי פחות.

ניתוח רב-משתני

הקשר בין מאפייני החניך ומשפחתו, קרבנות לאלימות והערכת האקלים החברתי בפנימייה לבין קשיים בתפקוד החניך

על מנת לבחון את התרומה של המשתנים השונים במחקר להסבר השונות בקשיי התפקוד של החניכים, בוצע ניתוח רגרסיה היררכית. במודל הרגרסיה הוכנסו המשתנים המנבאים בשלושה צעדים: בצעד הראשון הוכנסו המאפיינים האישיים של החניך (מגדר, גיל, השתייכות תרבותית ותדירות המפגש עם ההורים); בצעד השני הוכנסו משתנים הקשורים לחוויות הקרבנות של החניך לאלימות מצד חניכים אחרים (אלימות פיזית מתונה ואלימות מילולית); בצעד האחרון הוכנסו משתנים הקשורים להערכת החניך את האקלים החברתי הכללי בפנימייה (נוקשות צוות הפנימייה, תמיכת הצוות בפנימייה, חברותיות החניכים בפנימייה ושביעות רצון מן החיים בפנימייה). סדר הכנסתם של המשתנים הונחה על ידי התאוריה האקולוגית – תחילה הוכנסו המשתנים הנמצאים במעגל הקרוב ביותר לחניך, לאחר מכן משתנים באינטראקציה המידית בינו ובין סביבתו הקרובה, ולבסוף משתנים הקשורים להערכתו את הסביבה המוסדית. לצורך הניתוחים הרב-משתניים הוסר משתנה משך שהות בפנימייה מן הניתוח, בשל מולטיקולינאריות אפשרית עם משתנה הגיל. כמו כן הוסר המשתנה של התנהגויות בעייתיות של ילדים, בשל מולטיקולינאריות אפשרית עם משתני האלימות מצד חניכים.

משוואת מודל הרגרסיה לניבוי תפקוד התנהגותי ורגשי נמצאה מובהקת עבור מדד הקשיים הכולל (לוח 2). כך, נמצא כי מאפייניו האישיים של הילד הסבירו כ-4% מהשונות ($\Delta R^2=.037, p<.001$) ומשתני הקרבנות לאלימות נמצאו כגורם בעל התרומה הרבה ביותר – כ-20% – להסבר השונות עבור המשתנה התלוי ($\Delta R^2=.192, p<.001$), ואילו משתני האקלים החברתי הסבירו כ-9% מן השונות בתפקודם ההתנהגותי והרגשי של החניכים ($\Delta R^2=.091, p<.001$). סך הכול המודל הסביר 32% מן השונות בין החניכים ביחס למדד הקשיים הכולל. מתוך המודל הסופי של הרגרסיה עלה כי בנות וחניכי המגזר היהודי סבלו מבעיות רבות יותר בתפקודם ההתנהגותי והרגשי מאשר בנים וחניכי המגזר הערבי (זאת אף שבניתוח הדו-משתני לא נמצא קשר בין מגדר לתפקוד). כמו כן, נמצא כי ככל שרמת הקורבנות של חניכים לאלימות מצד חניכים אחרים עלתה (אלימות פיזית מתונה ואלימות מילולית), כך תפקודם ההתנהגותי והרגשי היה בעייתי יותר. לבסוף, נמצא כי חניכים שתפסו את צוות הפנימייה כנוקשה פחות ואת החניכים האחרים בפנימייה כחברותיים, כמו גם חניכים שדיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר מן החיים בפנימייה, סבלו מבעיות מעטות יותר בתפקודם ההתנהגותי והרגשי.

לוח 2: גרסיה היררכית: בחינת הקשר בין תפקוד החניך לבין מאפייני החניך, קרבנות לאלומות ומאפייני אקלים חברתי (N=1,314)

צעד 3 – אקלים חברתי	צעד 2 – קרבנות לאלומות	צעד 1 – מאפייני הילד	
			β
מאפייני הילד			
			מגדר
.105***	.091**	.021	גיל
-.045	-.071*	-.167***	השתייכות תרבותית
-.115***	-.101***	-.064*	תדירות המפגש עם ההורים
-.038	-.050	-.051	
קרבנות לאלומות מצד חניכים			
			פיזית מתונה
.224***	.336***		מילולית
.124***	.161***		
אקלים חברתי			
			נוקשות הצוות
-.168***			תמיכת הצוות
-.018			חברותיות הילדים
-.147***			שביעות רצון
-.114***			
.320***	.229***	.037***	R ²
.314			Adjusted R ²

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

F(10, 1029)=48.03, p<.001

דין

מחקרנו נועד לבחון את הקשר בין מאפיינים אישיים ומאפיינים הקשורים לאופן שבו החניכים בפנימיות שיקומיות וטיפוליות מעריכים את חוויית השהות במסגרת הפנימייתית, ובין תפקודם ההתנהגותי והרגשי. מחקר זה מתבסס על התאוריה האקולוגית, הרואה במאפייניו האישיים של האדם, כמו גם בסביבתו, גורמים המשפיעים על תפקודו (Bronfenbrenner, 1979). על כן, במטרה להבין את תפקודם ההתנהגותי והרגשי של חניכי הפנימיות, במחקר הנוכחי נבחנו הן מאפייניו האישיים של החניך (כגון: מגדר, גיל, משך השהות בפנימייה וכדומה) והן מאפיינים הקשורים לחוויית השהות במוסד של החניכים (קרבנות לאלומות בפנימייה והערכת החניך את האקלים החברתי בפנימייה), תוך הפניית תשומת לב לבחינת הקשרים החדשים הנוצרים במסגרת ההשמה החוץ-ביתית בין החניך למטפלו ובינו לבין קבוצת השווים ובדיקת תרומתם לתפקודו.

המחקר העלה ראשית ממצאים מדאיגים בכל הנוגע לתפקודם ההתנהגותי והרגשי של החניכים. ממצאיו הראו כי אחוז ניכר מחניכי הפנימיות שנבדקו סבלו מרמה גבוהה של קשיים בתפקוד זה. כך, בעוד בקרב האוכלוסייה הנורמטיבית נמצא כי 12.8% מבני הנוער סבלו מקשיים בתפקוד ההתנהגותי, בקרב המדגם הנוכחי נמצא כי 39% מהחניכים נמצאו בתחום הקליני (שימוש באותו כלי לדיווח עצמי בקרב מדגם ילדים יהודים בישראל, ראו אצל Mansbach-Kleinfeld et al., 2010). חשוב לציין כי נורמות אלו נקבעו על פי האוכלוסייה היהודית בישראל בלבד, ולא נבדקו בצורה שווה בקרב ילדים ובני נוער ערבים, ולכן ההשוואה נועדה כאמור רק כדי לסבר את האוזן.

ממצאים אלו הצטרפו לשורה של מחקרים קודמים מתחום ההשמה החוץ-ביתית בארץ ובעולם, שהצביעו גם הם על רמות גבוהות של פסיכופתולוגיה בקרב ילדים בהשמה (דולב וברנע, 1996; Heflinger; Connor et al., 2004; Attar-Schwartz, 2008; et al., 2000; Hukkanen et al., 1999; Kjelsberg & Nygren, 2004; McCann et al., 1996; Meltzer et al., 2003; Richardson & Lelliott, 2003; Rutter, 2000; Thompson & Fuhr, 1992). עם זאת, קיים קושי להשוות בין הממצאים מן המחקר הנוכחי וממחקרים קודמים, שכן במחקרים השונים נעשה שימוש בשיטות מדידה שונות ותוך התייחסות לאוכלוסיות מחקר בעלות מאפיינים שונים. מחקר זה הוא אחד הראשונים לבחון את נושא התפקוד ההתנהגותי והרגשי בעזרת קשת משתנים רחבה בקרב מדגם גדול של ילדים בפנימיות ומנקודת מבטם של בני הנוער עצמם, ועל כן יש להמשיך ולערוך מחקרי רפליקציה, שיחזקו ממצאים אלו.

הסבר אפשרי לממצאינו, המצביעים על שיעור גבוה של בעיות רגשיות והתנהגותיות בקרב מתבגרים בפנימיות, הוא שילדים בהשמה חוץ-ביתית נמצאים מלכתחילה בסיכון גבוה יותר מילדים אחרים לגורמים, כגון: הזנחה והתעללות, חוסר תפקוד הורי ומשפחתי, עוני ועוד (שהרי ייתכן מאוד שהם הסיבה לכך שהוצאו מביתם), וגורמים אלו הם שעלולים להוביל לבעיות בתפקוד ההתנהגותי והרגשי (Richardson & Lelliott, 2003). הסבר אפשרי אחר הוא כי חניכי הפנימיות הם פעמים רבות הילדים שסובלים מראש מבעיות בתפקוד ההתנהגותי והרגשי, ועל כן הוריהם מתקשים יותר לטפל בהם, כך שהסיבה להוצאתם מביתם אינה רק הרקע המשפחתי שלהם, אלא קשיים ובעיות אורגניים בתפקודם (Handwerk et al., 2006). אפשרות נוספת היא שישנם בסביבה הפנימייתית מאפיינים שעשויים להחריף פגיעות רגשיות והתנהגותיות של הילדים. עם זאת, על אף הממוצע הגבוה של בעיות תפקוד בקרב בני הנוער, יש לשים לב גם להטרוגניות של הממצאים; אף שממוצע הבעיות של ילדים ובני נוער בפנימיות במחקרים שונים, כמו גם במחקר הנוכחי, גבוהים מהממוצע באוכלוסייה הכללית, בכל זאת קיימת שונות גדולה מאוד בתפקוד בקרב ילדים בהשמה: בעוד חלקם מתפקדים בטווח הקליני, אחרים מתפקדים בטווח הנורמלי ולעתים אף ברמה טובה מאוד. אם כך, בהתחשב בהטרוגניות של הממצאים, יש לבחון, מהם הגורמים המסבירים שונות זאת בקרב החניכים, הן בהקשר של מאפייניו האישיים של החניך והן בהקשר של מאפיינים הקשורים להערכתו את חוויית החיים בפנימייה. מחקרנו ניסה לשפוך אור

על תרומתם של מאפיינים אלו לשונות בתפקודם של החניכים בפנימיות שיקומיות וטיפוליות.

להלן נדון בממצאים העיקריים הנוגעים לגורמים אשר מנבאים תפקוד של ילדים, שנבחנו במחקר הנוכחי, במגבלות המחקר ובהשלכות אפשריות של הממצאים למחקר עתידי, למדיניות ולפרקטיקה בתחום ההשמה החוץ-ביתית לילדים בסיכון.

בהתבסס על התאוריה האקולוגית (Bronfenbrenner, 1979), נבחנו במחקרנו, כאמור, שלוש קבוצות משתנים, אשר קשורות למערכות שונות הנוגעות לחניך ולסביבתו: (א) מאפיינים אישיים של הילד; (ב) משתנים שנגעו באינטראקציות המידיות של החניך עם פרטים מהסביבה הפנימייתית (על ידי בחינת קרבנות לאלימות בפנימייה); (ג) משתנים ברמת הסביבה שבה הילד שהה (על ידי בחינת הדרך שבה תפס החניך את האקלים החברתי בפנימייה). בבדיקת הרגרסיה הרב-משתנית נמצא כי מאפייניו האישיים של הילד מסבירים את אחוז השונות הקטן ביותר ביחס לתפקודו ההתנהגותי והרגשי (3.7%), משתני האקלים החברתי מסבירים זאת באופן בינוני (9.1%), ואילו משתני האלימות בין החניכים מסבירים נתח ניכר בצורה משמעותית מן השונות בתפקוד החניכים (19.2%). ייתכן כי משמעותו של ממצא זה היא כי בעוד ההבדלים האישיים בין חניכי הפנימיות תורמים תרומה קטנה יחסית להבנת השונות בתפקודם, ההבדלים הקשורים לסביבה המוסדית שבה החניכים חיים ולחוויות הקשורות לשהות בה, תורמים רבות להבנת שונות זו, וכי לאחרונים ישנו מקום חשוב בחקר תפקוד ילדים ובני נוער בהשמה מוסדית. לממצא זה השלכות הן לתאוריה והן לפרקטיקה, כפי שיפורט בהמשך. עם זאת, יש לקחת בחשבון את העובדה שקשת המאפיינים האישיים של החניך שנבחנה במחקרנו היא מצומצמת למדי, וייתכן שאם היו נכללים משתנים רלוונטיים נוספים (למשל משתנים הנוגעים לנסיבות הכנסת הילד למסגרת, תיאור ה"קריירה" שלו בהשמה וכדומה), הסבר השונות של קבוצת משתנים זו היה גבוה יותר. יש להמשיך ולבחון במחקרים עתידיים את סוגיית התרומה היחסית של קבוצות המשתנים השונות להסבר ההבדלים בתפקוד החניכים. עתה תידון תרומתם הספציפית של הגורמים השונים הנוגעים למאפייני הילד ולמאפייני חוויית החיים בפנימייה, לתפקודם ההתנהגותי והרגשי של החניכים.

תרומתם של מאפיינים ברמת החניך ומשפחתו הביולוגית

התמקדנו במחקרנו בכמה גורמים אישיים של החניך ומשפחתו כגורמים המנבאים את תפקודו ההתנהגותי והרגשי של החניך: מגדר, גיל, השתייכות תרבותית, משך ההשמה ותדירות הקשר עם ההורים.

מגדר

הממצאים במחקר הנוכחי הראו כי אם לוקחים בחשבון משתנים שונים הנוגעים לחניכים, קיים קשר בין מגדר לתפקוד החניך. כך, נמצא כי בנות סובלות מקשיים רבים יותר בתפקוד ההתנהגותי והרגשי הכולל שלהן מאשר בנים. ממצאים אלו עלו

בקנה אחד עם חלק מהספרות הקיימת בתחום (Baker et al., 2005; Hussey & Guo, 2002; Odgers & Moretti, 2002), ויש להם כמה הסברים אפשריים: ראשית, בנות הן קבוצות מיעוט בפנימיות (המועצה לשלום הילד, 2010; Chamberlain, 2003), ועל כן ייתכן כי הבנות שנשלחות לפנימיות, הן מלכתחילה במצב קשה יותר מאשר הבנים (Baker et al., 2005). על מנת לאשש השערה זו יש לבדוק את מדיניות ופרקטיקת ההשמה של משרד הרווחה ביחס לבנות, לעומת אלו המתייחסות לבנים; הסבר אפשרי אחר הוא השימוש בכלי לדיווח עצמי במחקר הנוכחי. על פי הספרות, בנות נוטות לדווח באופן מילולי על קשיים ובעיות יותר מאשר בנים, מאחר שבאופן כללי הן חשות נוח יותר לדווח על בעיות ומאחר שהן בעלות יכולת הבעה רגשית טובה יותר (Kjelsberg & Nygren, 2004). על כן, ייתכן כי ההבדל הנמצא במחקר זה נובע מדיווח רב יותר של בנות לעומת בנים, ולא בהכרח מהבדלים אמיתיים בתפקוד (ואכן קיימים מחקרים בתחום שלא מצאו הבדלים בין בנים לבנות ביחס לתפקוד ראו למשל עוזרמן, בנבנישתי ובן-רבי, 1991; Heflinger et al., 2000). לצורך בדיקת הסבר זה יש להצליב במחקרים הבאים מידע ממקורות שונים (כגון חניכים ומדריכים בפנימיות).

גיל

ממצאי המחקר העלו כי קיים קשר בין גיל החניך ובין תפקודו – ככל שגיל החניך עלה, הוא דיווח על מספר קטן יותר של בעיות בתפקודו הפסיכו-סוציאלי. ממצאים אלו סתרו מגמה לא מבוטלת בספרות, הטוענת כי ככל שהחניך גדל, גדלות בעיותיו (בנבנישתי ושיף, 2003; Hukkanen et al., 1999). עם זאת, בספרות קיימת גם מגמה הפוכה, הנמצאת בהלימה עם ממצאי המחקר הנוכחי, המראה כי ככל שגיל הילד עולה, הוא סובל ממספר קטן יותר של בעיות בתפקודו ההתנהגותי והרגשי. כך למשל, עטר-שוורץ, במחקרה על חניכי פנימיות שיקומיות וטיפוליות בישראל, מצאה כי ככל שגיל החניך עלה הוא סבל ממספר קטן יותר של בעיות חברתיות והתנהגויות תוקפניות (Attar-Schwartz, 2008). ישנם כמה הסברים אפשריים לקשר השלילי שנמצא בין גיל לבין בעיות בתפקוד החניך: ראשית, ניתן לשער כי ככל שגיל החניך עולה, הוא נמצא בהשמה זמן ממושך יותר. מחקרנו, כמו גם חלק מהספרות בנושא, מצביעים על כך שככל שתקופת ההשמה הייתה ארוכה יותר, התפקוד הבעייתי ירד. על כן, חניך בוגר יותר, שנמצא בהשמה זמן רב יותר, שזכה לחשיפה ממושכת יותר לתשומות המסגרת (כגון קשר שנמשך לאורך זמן עם מטפלים), יסבול פחות מבעיות בתפקודו ההתנהגותי והרגשי (Attar-Schwartz, 2008; Howes, 1999; Zemach, 2002). הסבר אפשרי אחר הוא, כי השוני בין ממצאי המחקר הנוכחי למחקרים שנעשו באירופה או בארצות הברית נובע מהבדלים במאפייני ההשמה החוץ-ביתית בארצות השונות. למשל באירופה ובארצות הברית השמה בפנימיות היא פתרון ההשמה השכיח פחות מבין הפתרונות הקיימים, והיא משמשת פעמים רבות כאופציה אחרונה, לאחר שנוסו פתרונות השמה אחרים (כגון משפחות אומנה או אימוץ) (Johansson, 2007). על כן חניכי הפנימיות הבוגרים יותר בארצות אלו יהיו

חניכים שחוו מסגרות השמה רבות יותר ויציבות פחותה בהשמה, בהשוואה לחניכים צעירים מהם, מה שעלול להוביל לתפקוד בעייתי יותר. לעומת זאת, בישראל פנימיות הן המסגרות הנפוצות ביותר להשמה חוץ-ביתית ואינן מיועדות רק לאוכלוסיות בעלות קשיים מרובים ביותר (המועצה לשלום הילד, 2010). כמו כן, ייתכן כי מספר המעברים של הילדים בישראל הוא קטן מזה הקיים במדינות אחרות בעולם (ראו סקירה אצל עטר, 2006), ועל כן החניכים הבוגרים יותר מגלים תפקוד טוב יותר, לעומת חניכים הצעירים מהם. יש להמשיך ולבחון היבט זה במחקרים נוספים.

השתייכות תרבותית

במחקר נמצא כי חניכי המגזר היהודי סבלו מקשיים רבים יותר בתפקוד ההתנהגותי והרגשי מאשר חניכי המגזר הערבי. ממצאים אלו נמצאו בהלימה עם ממצאיה של עטר (2006) בקרב חניכי פנימיות טיפוליות ושיקומיות בארץ, שהראו כי לפי הדיווח השנתי שמילאו העובדים הסוציאליים והמדריכים בפנימייה על תפקוד חניכיהם, חניכים מן המגזר הערבי הפגינו רמות נמוכות יותר של בעייתיות בתפקוד מאשר חניכים מן המגזר היהודי. על פי עטר, ייתכן שההבדל בין המגזרים אמנם שיקף תפקוד התנהגותי ורגשי טוב יותר של חניכים במגזר הערבי, אך לחלופין, ייתכן גם שהממצאים שיקפו נטייה לרצייה חברתית בדיווחי העובדים במגזר הערבי. עם זאת יש לזכור כי מחקרה של עטר נעשה מנקודת המבט של צוות הפנימייה, ועל כן, אם אכן מדובר ברצייה חברתית, הרי שמקורה הוא בצוות הפנימייה. מחקרנו, לעומת זאת, בחן את השאלה מנקודת מבטו של החניך עצמו, ועל כן יש לבחון גם את שאלת הרצייה החברתית והרלוונטיות שלה; החברה הערבית היא חברה מסורתית וקולקטיביסטית יותר מן החברה היהודית (חורי-כסאברי, 2006), וייתכן כי בחברה זו נהוג לשתף פחות בקשיים שונים בתפקוד האישי ולדווח עליהם פחות מאשר בחברה היהודית. ייתכן גם כי הכלי שבו נבחן היבט התפקוד של החניכים מותאם יותר לחניכים היהודים ופחות לערבים. יש כמובן להמשיך ולבחון היבט זה במחקרים עתידיים.

משך ההשמה

במחקר נמצא קשר בין משך השהות בפנימייה לתפקוד – ככל שמשך השהות בפנימייה עלה, החניך דיווח על תפקוד התנהגותי ורגשי טוב יותר. ממצא זה תואם לספרות, המצביעה על קשר חיובי בין משך השהות במסגרת המוסדית לבין התפקוד ההתנהגותי והרגשי של החניך (בנבנישתי ושיף, 2003; Attar-Schwartz, 2008; Gilman & Hendwerk, 2001; Howes, 1999). באופן כללי, הקשר בין משך השהות ארוך יותר בפנימייה לתפקוד טוב יותר של החניך עשוי לשקף את האמונה המעוגנת בתאוריית ההתקשרות, כי על מנת להגיע למצב של שיפור במצבו הרגשי של החניך נחוץ קשר עקבי ורציף שלו עם המטפל, קשר שתלוי במשך הזמן שהוא שווה במסגרת החוץ-ביתית (Howes, 1999). ממצא זה עשוי להצביע גם על כך שקיימת מצד הצוות בפנימייה התייחסות הולמת לבעיות של הילד במסגרת החוץ-ביתית, ושלאחר הזמן ההתחלתי של ההסתגלות למסגרת החדשה, הוא מצליח לתפקד טוב יותר ולהיתרם

מן המסגרת (Zemach-Marom et al., 2002). עם זאת, ממצאים אלו מעלים סוגיות נוספות, המחייבות המשך בדיקה ודיון: ראשית, יש לשים לב גם לפרשנות אפשרית אחרת, הגורסת כי ייתכן שהקשר בין משך שהות בפנימייה לתפקוד טוב יותר של חניכים נובע מכך שחניכים בעלי תפקוד טוב יותר הם השורדים זמן רב יותר בהשמה. אפשרות זו מצביעה אם כן על קשר אפשרי הפוך בכיוונו בין משך שהות בפנימייה לבין תפקוד החניך; כמו כן, שאלה מתודולוגית ומחקרית שחשוב לתת עליה את הדעת, קשורה להבחנה בין משך שהות בפנימייה שהחניך התגורר בה בעת המחקר, לבין משך שהותו בכל המסגרות של ההשמה החוץ-ביתית שחווה. המחקר הנוכחי התמקד, בשל מגבלות ברורות של דיווח עצמי של החניכים, במשך שהות בפנימייה שהחניך התגורר בה בעת המחקר. יש צורך לבחון במחקרים עתידיים ביתר העמקה את השפעת אופי ה"קריירה" של החניך, של אי-יציבות בהשמתו ושל מעברים תכופים שלו ממסגרת למסגרת, על תפקודו. נתונים מעין אלו עשויים לתת לנו מידע רגיש יותר ולכוון אותנו ביתר דיוק להשלכות של ממצאים אלו למדיניות ולפרקטיקה.

תדירות הקשר עם ההורים הביולוגיים

הספרות העכשווית מדגישה ביתר שאת את הקשר בין הילד שהוצא מביתו לבין משפחתו הביולוגית, מתוך גישה המתבססת על עקרונות מתאוריית ההתקשרות (Cantos et al., 1997). עם זאת, בניגוד למחקרים קודמים (ראו למשל Bar-Nir & Schmid, 1998; Landsman et al., 2001), ממצאי המחקר הנוכחי הצביעו על קשר בין תדירות הקשר עם ההורים ובין מצבו הפסיכו-סוציאלי של החניך. ניתן להסביר ממצא זה בכך שתדירות הקשר בפני עצמה אינה גורם מספק להשפעה על תפקוד החניכים, וכי יש לבחון גם את איכות הקשר (Vorra et al., 1998). כך למשל, הוקאנן ועמיתיו מצאו כי בעוד תדירות הקשר עם ההורים לא השפיעה על תפקוד החניך, איכות הקשר הייתה גורם בעל השפעה משמעותית (Hukkanen et al., 1999). יש להמשיך לבדוק את נושא הקשר עם ההורים הביולוגיים תוך הדגשה רבה יותר של מאפייני הקשר ואיכותו, ולא רק של ההיבט של תדירות הקשר.

תרומתם של גורמים הקשורים לחוויית החיים בפנימייה

מחקרנו, שהונחה על ידי התאוריה האקולוגית, כלל משתנים מסבירים שנגעו למאפייני חוויית שהות של החניך בפנימייה. ראשית, נבחנה תרומתה של קרבנות לאלימות מילולית ופיזית שחווה החניך מצד חבריו בפנימייה, לתפקודו. מן המחקר עלו ממצאים מדאיגים בנוגע לשכיחות האלימות בין חניכים בפנימייה. כך, כמחצית מהחניכים (48.6%) דיווחו על קרבנות לאקט אחד לפחות של אלימות פיזית מצד חניכים אחרים בפנימייה בחודש האחרון, והרוב (80.7%) דיווחו על קרבנות לאקט אחד לפחות של אלימות מילולית מצד חניכים אחרים בפנימייה בפרק זמן זה. שיעורים דומים של קרבנות לאלימות נמצאו במחקרים קודמים בנושא שנערכו במסגרות של השמה חוץ-ביתית בעולם (בנבנישתי ושיף, 2003; Barter et al., 2004; Cawson et al., 2001; Gibbs & Sinclair, 2000; MacLeod, 1999). עם זאת, יש לציין

שהמחקרים בזירה הפנימייתית נעשו על מדגמים קטנים יחסית של חניכים, וחלק ניכר מהם לא הסתמך על דיווח ישיר של החניכים, או השתמש בכלי מחקר שהקשו על ההשוואה. כמו כן, ממצאים אלו דומים לממצאים מן הזירה הבית ספרית בישראל (ראו סקר האלימות הארצי, בנבנישתי ועמיתיו, 2006). מחקר זה הוא בין הראשונים בעולם ובישראל שעסקו בסוגיה בזירה הפנימייתית, באופן מקיף ובקרב מדגם גדול של בני נוער שחיו בפנימיות לילדים בסיכון.

קיימים הסברים אפשריים אחדים לתופעה חמורה זו של אלימות גבוהה בקרב ילדים ובני נוער בפנימיות לילדים בסיכון: ראשית, חניכי הפנימיות הם בסיכון רב יותר לחוות אלימות מצד ילדים אחרים מעצם הימצאותם במסגרת לא ביתית, שהיא מסגרת גדולה יותר, מרובת מטפלים ואישית פחות (Barter et al., 2004); כמו כן, מן הספרות הקיימת עולה כי קרבנות להתעללות נמצאים בסיכון גדול יותר מאחרים לקרבנות נוספת, ועל כן חניכים בפנימיות, שרבים מהם חוו התעללות בעברם, מועדים לקרבנות חוזרת (Farmer & Pollock, 1998; Gibbs & Sinclair, 2000); לבסוף, ילדים שחוו התעללות או הזנחה מועדים יותר מאחרים להתנהגויות אלימות ופוגעניות כלפי זולתם, מאחר שהם בסיכון גבוה להפגמת דפוסי התנהגות אלימים שחוו בבית הוריהם, או כיוון שנוצר אצלם דפוס פסיכולוגי של שחזור הטראומה (Hildyard & Wolfe, 2002; Manly, Kim, Rogosch & Cicchetti, 2001). אי-לכך, הסביבה החברתית הפנימייתית עצמה היא גורם סיכון גבוה לפגיעה, בשל הימצאותם של ילדים פוגענים רבים יותר במחיצה אחת.

מחקרנו הצביע על קשר בין קרבנות החניך לאלימות פיזית ומילולית של חבריו לפנימייה לבין תפקודו ההתנהגותי והרגשי, והראה כי ככל שרמת הקרבנות גבוהה יותר, כך היו לחניך בעיות רבות יותר בתחום ההתנהגותי ובתחום הרגשי. ממצאים אלו תאמו את הספרות המעטה הקיימת בנושא בתחום ההשמה החוץ-ביתית (עטר, 2006; Barter et al., 2004; Cawson et al., 2001; Gibbs & Sinclair, 1999, 2000). כמו כן, הם תאמו ממצאי מחקרים מזירות אחרות בחייהם של ילדים ובני נוער, כמו הזירה הבית ספרית (Akiba et al., 2002; Fineran & Bennett, 1999; Nansel et al., 2001; Woods & Wolke, 2004). לממצאים אלו השלכות על הפרקטיקה, כפי שיפורט בהמשך.

בבחירת הקשר בין הערכת האקלים החברתי לבין תפקודו ההתנהגותי והרגשי של החניך, נמצא כי ככל שהחניך העריך את האקלים החברתי בפנימייה כחיובי יותר (כלומר העריך את הצוות כנוקשה פחות ותומך יותר ואת החניכים האחרים כחברותיים יותר ובעלי התנהגויות שליליות מעטות יותר ושביעות רצונו מהחיים בפנימייה הייתה גבוהה יותר), תפקודו ההתנהגותי והרגשי היה טוב יותר. הספרות הקיימת בנושא זה במסגרות השמה חוץ-ביתיות היא מועטה, אך זו הקיימת מחזקת את הממצאים של מחקרנו (Glisson & Hemmelgarn, 1998). כך למשל, מחקרם של שיף ובנבנישתי הצביע על קשר בין תפיסת החניכים את מטפליהם בהשמה החוץ-ביתית לבין תפקודם הלימודי ותפקודם עם עזיבת המסגרת – ככל שיחסי ילדי ההשמה החוץ-ביתית עם מטפליהם היו חיוביים יותר וככל שהמטפלים נתפסו בעיניהם בזמן שהותם בפנימייה כדמויות חיוביות יותר, כך הישגיהם הלימודיים ותפקודם עם עזיבת המסגרת היו

טובים יותר, בהשוואה לחניכים שיחסייהם עם המטפלים היו טובים פחות (Schiff & Benbenishty, 2006). ממצא זה קיבל תימוכין גם ממחקרים אחרים, שהראו כי תמיכה חברתית ותמיכת הצוות הם מרכיבים משמעותיים ביותר, המאפשרים לחניכים לעבור תהליך של שינוי חיובי בתפקוד ההתנהגותי והרגשי שלהם (Anglin, 2004; Money, 2007). נוסף על כך, קשרים חברתיים טובים עם קבוצת השווים בפנימייה (שנבדקו במחקר הנוכחי במסגרת תפיסת החניך את האקלים החברתי בפנימייה) הם גורם חוסן והגנה עבור ילדים בפנימיות, מאחר שהם מספקים לחניכים תמיכה חברתית ורגשית (Devine, 2004; Little, Kohm & Tompson, 2005). בדומה, מחקרים מתחום בית הספר הראו כי לאקלים החברתי הבית ספרי (למשל חוקי התנהגות ברורים, יחסים טובים בין המורים ומעורבות של התלמידים בהחלטות בית הספר) יש קשר חיובי לתפקוד החברתי והלימודי של התלמידים, כמו גם להפחתת רמות האלימות ביניהם (Brookover et al., 1997; Duke & Perry, 1978; Khoury-Kassabri et al., 2004).

הממצאים שעלו מהמחקר הנוכחי וכן ממחקרים קודמים שהוזכרו לעיל, עשויים להיות מוסברים לאורן של תאוריות קיימות. כך למשל, ראינו כי לפי תאוריית ההתקשרות, אחת מן המטרות המרכזיות של הפנימייה היא לאפשר לילד להחליף את דפוס ההתקשרות הלא אדפטיבי בדפוס של התקשרות בטוחה עם המטפלים בפנימייה (Atherton, 1989; Hess, 1982). לשם כך, הילד זקוק לאווירה מאפשרת, בטוחה, רגועה וידידותית, תוך סיפוק מערכת יחסים יציבה ומתמשכת בינו לצוות הפנימייה; זאת על מנת לשקם את ביטחונו העצמי ולסייע לו להגיע להערכה ולהגשמה עצמית (Bailey, 2002; Hess, 1982; Howes, 1999). כמו כן, כפי שצוין, על פי התאוריה האקולוגית, התפתחות תקינה של האדם תלויה ברמת ההלימה בין צרכיו ורצונותיו ובין תפיסתו את המענה שסביבתו מסוגלת להעניק לו (מוסק ועמיתים, 1998). על כן, על הפנימייה לאפשר את ההלימה בין צורכי האדם במסגרתה, ואחד הממדים החשובים בהקשר זה הוא האקלים החברתי המוסדי, כלומר תפיסתו של הילד את המוסד שבו הוא שוהה כידידותי, כבטוח וכבעל אינטראקציות חברתיות נעימות (Moos, 1974).

לסיכום, המחקר בחן את הקשר בין מאפיינים אישיים והערכת חוויית החיים בפנימייה של ילדים בפנימיות שיקומיות וטיפוליות ובין תפקודם ההתנהגותי והרגשי. עבור מרבית המשתתפים שנבדקו נמצאו קשרים משמעותיים. לממצאים אלו, המדגישים את הצורך בבחינת מצבם של ילדים בפנימיות מנקודת מבט אקולוגית, עשויות להיות השלכות לתחום המדיניות והפרקטיקה בעבודה עם ילדים בהשמה חוץ-ביתית. עם זאת, למחקר ישנן מגבלות שיש להכיר בהן ולקחת אותן בחשבון כאשר מסתמכים על ממצאיו.

מגבלות המחקר והשלכות למדיניות, לפרקטיקה ולמחקר עתידי

מחקרנו מילא פער שהיה קיים בספרות בנוגע לגורמים העשויים לתרום לתפקוד התנהגותי ורגשי של ילדים בפנימיות. מחקר זה הוא אחד המחקרים היחידים שהסתמכו על דיווחי החניכים עצמם בנוגע לתפקודם ולחוויית שלהם בפנימייה, שנעשה בקרב מדגם רחב היקף של מתבגרים בפנימיות. עם זאת, למחקר כמה מגבלות מרכזיות:

ראשית, המחקר כלל קשת רחבה של משתנים שביקשו להסביר את השונות בתפקודם של חניכים בפנימיות; אולם הוא לא כלל התייחסות לגורמים חשובים אחרים, זאת בעיקר בשל ההסתמכות על דיווח החניך ובעיות אתיות בשאלת שאלות חודרניות. למשל, הוא לא כלל התייחסות לעברו של הילד ולנסיבות הוצאתו מן הבית, גורמים אשר ייתכן שהשפיעו אף הם על תפקוד החניך. ייתכן כי משתנים אלו, שלא נבדקו, היו עשויים להשפיע על הקשר בין רמת החשיפה של הילד לאלימות לבין תפקודו, שהרי הספרות מראה, שילד שהיה קרבן לאלימות או התעללות בעבר, נמצא בסיכון גבוה יותר לקרבנות חוזרת מאשר ילדים שלא חוו אלימות (Farmer & Pollock, 1998; Gibbs & Sinclair, 2000). כמו כן, המחקר לא בדק את היסטוריית ההשמה של הילד (למשל מספר המעברים בין מסגרת למסגרת, סוגי המסגרות שהילד חווה לפני המסגרת הנוכחית וכדומה), שהייתה עשויה אף היא להוות גורם משמעותי בהסבר השונות בתפקודם של החניכים (עטר, 2006). נוסף על כך, מאחר שבמחקר הנוכחי חניכים לא נשאלו על התעריף הטיפולי האישי שלפיו סווגו במערכת הפנימייתית (שיקומי או טיפולי, לפי החלטתה של הוועדה לתכנון טיפול והערכה, לגבי כל ילד וילד), לא ניתן היה לבחון הבדלים ברמת התפקוד שלהם לפי רמת סיווג זאת. במחקר עתידי יש להתייחס לסוגיה זאת באופן ספציפי. בחינה כזאת תאפשר למערכת לאשש או להפריך את הצורך במתן תשומות דיפרנציאליות לילדים בעלי סיווג שונה. כמו כן, המחקר הנוכחי בדק את מצבם של בני נוער השוהים במוסדות ואת הערכתם את החוויה המוסדית ושאר היבטים בחייהם. מעבר לבחינת השונות בין החניכים מבחינת תפקודם, יש לבחון במחקר עתידי את השונות האפשרית בין המוסדות במשתנה התלוי ואת הדרכים להסביר שונות זאת. בחינה זאת חשובה במיוחד בשל האופי ההיררכי של הנתונים. יתר על כן, המחקר הנוכחי הסתמך על סקר רוחב, ואינו מחקר אורך, ועל כן, לא ניתן להגיע למסקנות סיבתיות, אלא לקבל מידע על קשרים בין הגורמים השונים בלבד. כך למשל לא ברור, האם אלימות שחווה החניך מצד חניכים אחרים בפנימייה היא שגרמה לקשיים בתפקודו, או להפך – שמתבגרים עם קושי בתפקוד נוטים להיות אלימים יותר כלפי אחרים, ולכן גם לספוג אלימות רבה יותר, או שהקשיים בתפקוד והאלימות מושפעים מגורם שלישי שמקשר ביניהם. מחקר עתידי ידרש להתייחס לסוגיה זאת באופן סיבתי, באמצעות מערכי מחקר הולמים. לבסוף, המחקר התבסס על החניכים כמדווחים יחידים. על מנת לקבל תמונה מלאה על מצבם, במחקרים עתידיים מן הראוי לקבל מידע הנוגע לתפקודם מגורמים שונים במסגרת הפנימייתית ולהצליבו.

על אף המגבלות שהוצגו לעיל, למחקר הנוכחי תרומה אפשרית למדיניות ולפרקטיקה בעבודה סוציאלית בתחום העבודה עם ילדים בהשמה חוץ-ביתית, כמו גם למחקר עתידי בנושא: הממצאים הנוגעים לקשר בין מאפייניו האישיים של החניך (כגון: גיל, מגדר, השתייכות תרבותית, משך ההשמה וכדומה) ובין תפקודו ההתנהגותי והרגשי הם בעלי חשיבות רבה, שכן הם מאפשרים לאתר קבוצות הנמצאות בסיכון לתפקוד התנהגותי ורגשי בעייתי מתוך כלל אוכלוסיית החניכים, למקד את תשומת הלב הטיפולית באותן קבוצות סיכון ולפתח מערכת טיפול מותאמת אישית לאוכלוסיות

שונוות (Connor et al., 2004). כך למשל, המחקר הנוכחי חיזק את המגמה הקיימת בספרות כי חניכים צעירים יותר סובלים מקשיים רגשיים והתנהגותיים רבים יותר. מידע זה יכול לעזור לפנימיות להקצות משאבים לצורך פיתוח תכניות מותאמות עבור חניכים אלו.

מן המחקר עלה גם כי קרבנות לאלימות מהווה גורם סיכון משמעותי לתפקוד בעייתי בתחום ההתנהגותי ובתחום הרגשי. מאחר שמחקר זה הוא ראשון בתחומו ובסדר הגודל שלו בקרב חניכים בפנימיות, יש להמשיך ולבחון את יציבותם של ממצאים אלו. במקביל, על הפנימיות לפעול לפיתוח ויישום של תכניות למניעת אלימות. על תכניות אלו לכלול הן ניסיון להכחדת התנהגויות אלימות והן חיזוקים חיוביים להתנהגות רצויה (Monks et al., 2009; Nunno & Motz, 1988).

המחקר בחן גם את הקשר בין הדרך שבה החניכים תופסים את האקלים החברתי בפנימייה ובין תפקודם, ומצא כי לאקלים החברתי היה תפקיד משמעותי בהסבר השונוות בתפקודם ההתנהגותי והרגשי. ככל שהחניכים היו שבעי רצון יותר מהפנימייה ותפסו את צוות הפנימייה ואת חבריהם לפנימייה בצורה חיובית יותר, תפקודם היה טוב יותר. אי-לכך, על הפנימיות לפעול לשיפור האקלים החברתי הקיים בהן. חשוב לזכור כי פנימייה היא מסגרת של טיפול קבוצתי, ולא משפחת, ועל כן יש להיות ערנים לכך שמאפיינים של מסגרת כזו, כגון מגורים עם קבוצת ילדים וטיפול על ידי צוות גדול ומתחלף, עלולים להוות סיכון לאקלים חברתי בעייתי (Little et al., 2005).

לבסוף, מן המחקר עלה כי מאפיינים ברמת החוויה המוסדית (קרבנות לאלימות והערכת האקלים החברתי) מסבירים אחוז ניכר מן השונוות בין החניכים בתפקודם ההתנהגותי והרגשי. על כן, אף שמרבית המחקרים בתחום עוסקים במאפיינים האישיים של החניך, על מחקרים בעתיד לכלול התייחסות נרחבת יותר להיבטים הקשורים לסביבה המוסדית שבה הוא חי, על מנת להמשיך ולבחון את השלכותיה על התפקוד ההתנהגותי והרגשי. מחקרים אלו יסייעו בהבנת חוויית השהות המוסדית של חניכים בפנימיות, על צדדיה החיוביים ועל הקשיים הטמונים בה גם יחד. הבנה זו יכולה להוות בסיס לטיפול יעיל יותר בילדים ובני נוער אלו, וכך לסייע לפנימיות להגשים את מטרותן הראשוניות – לאפשר לילדים ובני נוער המוצאים מבינם גדילה והתפתחות תקינים ככל הניתן, בסביבה בטוחה ותומכת.

מקורות

- בנבנישתי, ר', חורי-כסאברי, מ' ואסטור, ר"א (2006). **אלימות במערכת החינוך – תשס"ה. מוגש ללשכת המדען הראשי, משרד החינוך**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- בנבנישתי, ר' ושיף, מ' (2003). **מחקר מעקב אחרי בוגרי "אור שלום" בגילאי 18 ומעלה – דו"ח מחקר**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- דולב, ט' (2003). **טיפול פנימייתי בילדים ובבני נוער "בסיכון" בישראל – התפתחויות חדשות ואתגרים לעתיד**. ירושלים: ג'וינט – מכון ברוקדייל.
- דולב, ט', בנבנישתי, ר' וטמיר, א' (2001). **ועדות החלטה בישראל: ארגון, תהליכי עבודתן ותוצאותיהן. דוח מסכם**. ירושלים: משרד העבודה והרווחה.

- דולב, ט' וברנע, נ' (1996). **הערכת צורכי הילדים ודרכי ההתערבות בתשע פנימיות לילדים עד גיל 14 – דו"ח מחקר**. ירושלים: ג'וינט – מכון ברוקדייל.
- המועצה לשלום הילד (2010). **ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי**. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.
- חורי-כסאברי, מ' (2006). אלימות צוות כלפי תלמידים בבתי ספר בישראל. **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית**, 23, 83–101.
- כהן-נבות, מ', אלנבוגן-פרנקוביץ, ש' וריינפלד, ת' (2001). **הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער – דו"ח מחקר**. ירושלים: הכנסת וג'וינט – מכון ברוקדייל.
- לאופר, ז' (1991). שמירת קשר משפחתי בפנימיות לילדים בני 6–14 שנים. **חברה ורווחה**, יא(2), 176–183.
- מוסק, ע', טאוס, ר' ושומודי, י' (1998). משמעותו של שינוי ארגוני בפנימייה לילדים: מעבר ממסגרת קבוצתית למשפחתונים. **חברה ורווחה**, יח(2), 303–325.
- עויזרמן, ד', בנבנישתי, ר' ובן-רבי, ד' (1991). ילדים באומנה – רקע משפחתי ומצב בעת ההשמה. **חברה ורווחה**, יא(3), 227–247.
- עטר ש' (2006). **מאפיינים של הילד, המשפחה והפנימייה כמנבאים תפקוד פסיכו-חברתי וחינוכי של ילדים ובני נוער בפנימיות שיקומיות, טיפוליות ופוסט-אשפוזיות**. עבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- פלד-אמיר, ת' (2003). **דו"ח ועדת המשנה בנושא השמה חוץ-ביתית, הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומה בחקיקה**. הוגש למשרד המשפטים. ירושלים.
- רולינדר, ע', לפידות, נ' ולוי, ר' (2000). **תופעת הצקה בבית הספר בישראל**. המכללה האקדמית עמק יזרעאל.
- Akiba, M., LeTendre, G. K., Baker, D. P., & Goesling, B. (2002). Student victimization: National and school system effects on school violence in 37 nations. *American Educational Research Journal*, 39(4), 829–853.
- Amini, F., Burke, E., & Edgerton, R. (1978). Social structure of a psychiatric ward for adolescents and the therapeutic implications of patient-stair and intra-staff conflicts. *Adolescence*, 13, 411–418.
- Anglin, J. P. (2004). Creating “well-functioning” residential care and defining its place in system of care. *Child and Youth Care Forum*, 33(3), 175–192.
- Atherton, J. S. (1989) *Interpreting residential life: Values to practice*. London & New York: Tavistock/Routledge.
- Attar-Schwartz, S. (2008). Emotional, behavioral and social problems among Israeli children in residential care: A multi-level analysis. *Children and Youth Services Review*, 30, 229–248.
- Attar-Schwartz, S. (2009). Peer sexual harassment victimization at school: The roles of student characteristics, cultural affiliation and school factors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 79, 407–420.
- Attar-Schwartz, S. (2011). Maltreatment by staff in residential care facilities: The adolescents' perspectives. *Social Service Review*, 85, 635–664.
- Attar-Schwartz, S., & Khoury-Kassabri, M. (2008). Indirect versus verbal forms of victimization at school: The contribution of student, family, and school variables. *Social Work Research*, 32(3), 159–170.

- Bailey, K. A. (2002). The role of the physical environment for children in residential care. *Residential Treatment For Children & Youth, 20*(1), 15–20.
- Baker, A. J., Archer, M., & Curtis, P. A. (2005). Age and gender differences in emotional and behavioral problems during the transition to residential treatment: The Odyssey Project. *International Journal of Social Welfare, 14*(3), 184–194. Available at <http://www3.interscience.wiley.com/journal/118668464/abstract?CRETRY=1&SRETRY=0-c1#c1>
- Bar-Nir, D., & Schmid, H. (1998). Psychosocial treatment and relations between children in residential boarding schools and their parents. *Child & Family Social Work, 3*(4), 247–257.
- Barter, C., Renold, E., Berridge, D., & Cawson, P. (2004). *Peer violence in children's residential care*. Basingstoke, UK: Palgrave.
- Bowlby, J. (1952). *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organization.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brookover, W., Beady, C., Flood, P., Schweitzer, J., & Wisenbaker, J. (1997). *School social systems and student achievement*. New York: Praeger.
- Brooks, D., & Barth, R. P. (1999). Adult transracial and inracial adoptees: Effects of race, gender, adoptive family structure, and placement history on adjustment outcomes. *American Journal of Orthopsychiatry, 69*, 87–99.
- Cantos, L., Gries, L. T., & Slis, V. (1997). Correlates of therapy referral in foster children. *Child Abuse & Neglect, 20*(10), 921–931.
- Cawson, P., Berridge, D., Barter, C., & Renold, E. (2001). *Physical and sexual violence between children living in residential settings: Exploring perspectives and experiences*. London: NSPCC – National Society for the Prevention of Cruelty to Children. Retrieved 9th February, 2010 from <http://www.nspcc.org.uk/Inform/publications/Downloads/ESRCreport/wdf48150.pdf>
- Chamberlain, P. (2003). *Treating chronic juvenile offenders: Advances made through the Oregon multidimensional treatment foster care model*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Coker, A. L., McKeown, R. E., Sanderson, M., Davis, K. E., Valois, R. F., & Huebner, E. S. (2000). Severe dating violence and quality of life among South Carolina high school students. *American Journal of Preventive Medicine, 19*(4), 220–227.
- Colton, M. (1989). Foster and residential children's perceptions of their social environments. *British Journal of Social Work, 19*, 217–233.
- Connor, D. F., Doerfler, L. A., Toscano, J., Peter F., Volungis, A. M., & Steingard, R. J. (2004). Characteristics of children and adolescents admitted to a residential treatment center. *Journal of Child and Family Studies, 13*(4), 497–510.
- Doherty, G. (1976). The use of sociogram data in staff supervision. *Child Care Quarterly, 5*, 19–26.
- Duke, D. L., & Perry, C. (1978). Can alternative schools succeed where Benjamin Spock, Spiro Agnew, and B. F. Skinner have failed? *Adolescence, 13*, 375–392.

- Farmer, E., & Pollock, S. (1998). *Sexually abused and abusing children in substitute care*. Chichester, UK: Wiley.
- Fineran, S., & Bennett, L. (1999). Gender and power issues of peer sexual harassment among teenagers. *Journal of Interpersonal Violence, 14*, 626–641.
- Freundlich, M., Avery, R., & Padgett, D. (2007). Care or scare: The safety of youth in congregate care in New York City. *Child Abuse & Neglect, 31*(2), 173–186.
- Furlong, M. J., Greif, J. L., Bates, M. P., Whipple, A. D., Jimenez, T. C., & Morrison, R. (2005). Development of the California school climate and safety survey: Short form. *Psychology in the Schools, 42*(2), 137–149.
- Gibbs, I., & Sinclair, I. (1999). Treatment and treatment outcomes in children's homes. *Child and Family Social Work, 4*, 1–8.
- Gibbs, I., & Sinclair, I. (2000). Bullying, sexual harassment and happiness in residential children's homes. *Child Abuse Review, 9*(4), 247–256.
- Gilman, R., & Hendwerk, M. L. (2001). Changes in life satisfaction as a function of stay in residential setting. *Residential Treatment for Children & Youth, 18*(4), 47–65.
- Glisson, C., & Hemmelgarn, A. (1998). The effects of organizational climate and interorganizational coordination on the quality and outcomes of children's service systems. *Child Abuse & Neglect, 22*(5), 401–421.
- Glisson, C., Hemmelgarn, A. L., & Post, J. A. (2002). The shortform assessment for children: An assessment and outcome measure for child welfare and juvenile justice. *Research on Social Work Practice, 12*(1), 82–106.
- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 38*, 581–586.
- Handwerk, M. L., Clopton, K., Huefner, J. C., Smith, G. L., Hoff, K. E., & Lucas, C. P. (2006). Gender differences in adolescents in residential treatment. *American Journal of Orthopsychiatry, 76*, 312–324.
- Heal, K., Sinclair, I., & Troop, J. (1973). Development of a social climate questionnaire for use in approved schools and community homes. *The British Journal of Sociology, 24*(2), 222–235.
- Heflinger, C. A., Simpkins, C. G., & Combs-Orme, T. (2000). Using the CBCL to determine the clinical status of children in state custody. *Children and Youth Services Review, 22*(1), 55–73.
- Hess, P. (1982). Parent-child attachment concept: Crucial for permanency planning. *Social Casework, 63*, 46–53.
- Hildyard, K., & Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: Developmental issues and outcomes. *Child Abuse & Neglect, 26*, 679–695.
- Howes, C. (1999). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.) *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications* (pp. 671–687). New York: Guilford Press.
- Hukkanen, R., Sourander, A., Bergorth, L., & Piha, J. (1999). Psychosocial factors and adequacy of services in children's home. *European Child & Adolescent Psychiatry, 8*(4), 268–275.
- Hussey, D. L., & Guo, S. (2002). Profile characteristics and behavioral change trajectories of young residential children. *Journal of Child and Family Studies, 11*(4), 401–410.

- Johansson, J. (2007). *Residential care for young people in Sweden: Homes, staff and residents*. Göteborg, Sweden: Göteborg University.
- Khoury-Kassabri, M., Benbenishty, R., Astor, R., & Zeira, A. (2004). The contribution of community, family and school variables on student victimization. *American Journal of Community Psychology, 34*, 187–204.
- Kjelsberg, E., & Nygren, P. (2004). The prevalence of emotional and behavioural problems in institutionalized childcare clients. *Nordic Journal of Psychiatry, 58*(4), 319–325.
- Landsman, M. J., Groza, V., Tyler, M., & Malone, K. (2001). Outcomes of family-centered residential treatment. *Child Welfare League of America, 81*, 351–379.
- Little, M., Kohm, A., & Thompson, R. (2005). The impact of residential placement on child development: Research and policy implications. *International Journal of Social Welfare, 14*, 200–209.
- MacLeod, M. (1999). The abuse of children in institutional settings: Children's perspectives. In J. M. N. Stanely & B. Penhale (Eds.), *Institutional abuse: Perspectives across the life course* (pp. 44–65). London: Routledge.
- Manly, J. T., Kim, J. E., Rogosch, F. A., & Cicchetti, D. (2001). Dimensions of child maltreatment and children's adjustment: Contributions of developmental timing and subtype. *Development and Psychopathology, 13*, 759–782.
- Mansbach-Kleinfeld, I., Apter, A., Farbstein, I., Levine, S. Z., & Poznizovsky, A. (2010). A population-based psychometric validation study of the Strengths and Difficulties Questionnaire: Hebrew version. *Frontiers in Child and Neurodevelopment Psychiatry, 1*, 1–12.
- Martin, D. (1976). Disruptive behavior and staff attitudes at the St. Charles Youth Treatment Centre. *Journal of Child Psychology, 18*, 221–228.
- McCann, J. B., James, A., Wilson, S., & Dunn, G. (1996). Prevalence of psychiatric disorders in young people in the care system. *BMJ, 313*, 1529–1530.
- Melton, G. B. (2005). Treating children like people: A framework for research and advocacy. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 34*, 646–657.
- Meltzer, H., Gatward, R., Corbin, T., Goodman, R., & Ford, T. (2003). *The mental health of young people looked after by local authorities in England*. Retrieved 9th February, 2010 from http://www.dh.gov.uk/dr_consum_dh/groups/dh_digitalassets/@dh/@en/documents/digitalasset/dh_4060671.pdf
- Money, T. (2007). *Adolescent girls' perception of change in residential treatment centers: A qualitative study of how treatment work*. Provo, UT: Brigham Young University. Retrieved 9th February, 2010 from <http://contentdm.lib.byu.edu/ETD/image/etd2253.pdf>
- Monks, C., Smith, P., Naylor, P., Barter, C., Ireland, J., & Coyne, I. (2009). Bullying in different contexts: Commonalities, differences and the role of theory. *Aggression and Violent Behavior, 14*, 146–156.
- Moos, R. H. (1974). *Evaluating treatment environments: A social ecological approach*. New York: J. Wiley.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *JAMA, 285*, 2094–2100.

- Nunno, M. A., & Motz, J. K. (1988). The development of an effective response to the abuse of children in out-of-home care. *Child Abuse and Neglect*, 12(4), 521–528.
- Odgers, C. L., & Moretti, M. M. (2002). Aggressive and antisocial girls: Research update and challenges. *International Journal of Forensic Mental Health*, 1(2), 103–119.
- Richardson, J., & Lelliot, P. (2003). Mental health of looked after children. *Advances in Psychiatric Treatment*, 9(4), 249–256.
- Rutter, M. (2000). Children in substitute care: Some conceptual considerations and research implications. *Children and Youth Services Review*, 22(9/10), 685–703.
- Schiff, M., & Benbenishty, R. (2006). Functioning of Israeli group-homes alumni: Exploring gender differences and in-care correlates. *Children and Youth Services Review*, 28(2), 133–157.
- Schreck, C. J., Miller, J. M., & Gibson, C. L. (2003). Trouble in school yard: A study of the risk factor of victimization at school. *Crime and Delinquency*, 49, 460–484.
- Steward, D. S., & O'Day, K. R. (2000). Permanency planning and attachment: A guide for agency practice. In T. M. Levy (Ed.), *Handbook of attachment interventions* (pp. 150–171). San Diego, CA: Academic Press.
- Thompson, A. H., & Fuhr, D. (1992). Emotional disturbance in fifty children in the care of a child welfare system. *Journal of Social Service Research*, 15(3/4), 95–112.
- United Nations Children's Fund (20th November, 1989). *The convention on the rights of the child*. New York: UNICEF.
- Vorria, P., Rutter, M., Pickles, A., & Hobsbaum, A. (1998a). A comparative study of Greek children in long-term residential group care and in two-parent families: I. possible mediating mechanisms. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(2), 225–245.
- Weiner, A., & Weiner, E. (1990). *Expanding the options in child placement: Israel's dependent children in care from infancy to adulthood*. Lanham, MD: University Press of America.
- Weis, R., Whitmarsh, S. M., & Wilson, N. L. (2005). Military-style residential treatment for disruptive adolescents: Effective for some girls, all girls, when, and why? *Psychological Services*, 2(2), 105–122.
- Woods, S., & Wolke, D. (2004). Direct and relational bullying among primary school children and academic achievement. *Journal of School Psychology*, 42, 135–155.
- Young, I. L. (1977). Differences between male and female adolescents in residential treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45(5), 953.
- Zemach-Marom, T., Fleishman, R., & Hauslich, Z. (2002). Improving quality of care in residential settings in Israel through the RAF method. In P. M. Bergh, E. J. Knorth, F. Verheij & D. C. Lane (Eds.), *Changing care: Enhancing professional quality and client involvement in child and youth care services* (pp. 30–41). Amsterdam: SWP Publishers.